

■ ■ ■ AZ ÚJ FOLYÓIRAT ELÉ

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) szakmai alapfeladatai között – a maradandó értékű iratanyag feltárásán, gyűjtésén, őrzésén és hozzáférhetővé tételén túl – tudományos feltáró munkát végez. A levéltár az iratok feldolgozásának és a kutatásoknak az eredményeit szakmai publikációkban hozza nyilvánosságra. Az intézményt e tevékenységeiben számos megjelenési felület segíti már eddig is, és ha újabb hangsúlyok igénylik, akkor további szakmai fórumokat is létrehoz.

Az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatásával 2013–2014-től az MNL két tudományos alapkutatót is végez az állami adókhöz kapcsolódó kataszteri munkálatokra vonatkozó források feltárására. Ez a speciális téma adta az indítást ahhoz, hogy a levéltár 2013-ban önálló katasztertörténeti periodikumot hozzon létre. A lapalapítás jól ismert nehézségein túljutva a folyóirat 2014-ben, jelen számmal útjára indul. A megjelenés első lépéseit a Vidékfejlesztési Minisztérium biztosította, a szaktárca az 1560/2013. (VIII. 16.) Korm. határozat alapján 600 000 Ft támogatást nyújtott a folyóirat elindításához.

A papíralapú kiadványok készítésekor – gyakran pénzügyi megfontolásból – sok kérdésben mértéktartó kivitelezésre kell törekedni, legyen szó a kiadvány színességéről vagy a példányszámáról. A Catastrum megjelentetésekor az eredeti szándékaink teljes megvalósulását azzal kívánjuk elérni, hogy a kiadványt teljes terjedelmében a világhálón is hozzáférhetővé tesszük, továbbá a lapméretekből adódó méret- és információkorlátokat is elhárítjuk. A www.catastrum.hu oldalon a most induló lap online társlapját is létrehozzuk, ahol a képanyag kiváló minőségben tanulmányozható, és a tudományos kutatások további eredményei is elérhetőek.

■ ■ ■ TARTALOM

■ Pályi Zsófia Kata: A Magyar Királyi Telekzeti Könyomda Budán	2
■ Schmidt Anikó: A <i>Kataszteri Kalauz</i> . Gondolatok az első magyar földmérési folyóiratról	20
■ Török Enikő: Krokik, avagy kataszteri térképvázlatok	26
■ OTKA-pályázat: Kataszteri térképek	30

.....

CATASTRUM ■ Évnegyedes katasztertörténeti folyóirat ■ I. évfolyam, 1. szám

Alapítva: 2013 ■ NMHH-nyt.: CE/11367-4/2013. ■ Megjelenés gyakorisága: negyedévente (március, június, szeptember, december) ■ Alapító és kiadó: Magyar Nemzeti Levéltár ■ Címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.

■ Felelős kiadó: Dr. Mikó Zsuzsanna főigazgató

Szerkesztőség:

Címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4. ■ E-mail: catastrum@mnl.gov.hu ■ Honlap: www.catastrum.hu

Főszerkesztő: Reisz T. Csaba (MNL) ■ Felelős szerkesztő: dr. Török Enikő (MNL) ■ Szerkesztők: dr. Pásztai László (OSZK), Varga Felicián (FÖMI), Osskó András (FÖMI) ■ Kézirat-előkészítés: Kenyő Ildikó

A szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza.

A nyomdai munkálatokat végezte: Starkiss Kft., Budaörs, 2014 ■ Felelős vezető: Kiss Sándor

Előfizetés: a szerkesztőség címén ■ Előfizetés egy évre 2000 Ft, számonként 550 Ft.

Támogatók: Vidékfejlesztési Minisztérium ■ Országos Széchényi Könyvtár ■ Országos Tudományos Kutatási Alap

ISSN 2064-5805

PÁLYI ZSÓFIA KATA

A Magyar Királyi Telekzeti Könyomda Budán

Bevezetés

A latin eredetű *catastrum/capitastrum* szóból származó *kataszteri felmérést* magyarosan gyakran nevezték *telekzeti felmérésnek* vagy egyszerűen *telekzetnek*. Az 1869-től működő Magyar Királyi Telekzeti Könyomda (a továbbiakban Telekzeti Könyomda) budavári felállítására a Temesvári Államnyomda megszűnésével, illetve áttelepítésével és a Magyar Királyi Állami Nyomda – korabeli, a tiszti névtárakban szereplő névváltozata: Magyar Királyi Államnyomda (a továbbiakban Államnyomda) – felállításával egy időben került sor. A korszakban az említett nyomdák egységesített névhasználatáról még nem beszélhetünk. A Telekzeti Könyomdában készült magyar nyelvű térképekre leggyakrabban a *m[agyar] k[irályi] telekzeti könyomda Budán*, a német nyelvűekre a *k[öniglich] u[ngarisches] lith[ographisches] Inst[itut] des Catasters zu Ofen* feliratot nyomták.

A mai névhasználathoz részben hivatkozási alapul szolgálhat a mindenkori államhatárokon belül működő nyomdák és nyomdászok adatait tartalmazó, folyamatosan bővülő *Clavis-adatbázis* (Clavis Typographorum Regionis Carpathicae, Országos Széchényi Könyvtár). Jelen esetben ez csak részben használható, mert a Telekzeti Könyomda nem, csupán a Magyar Királyi Államnyomda és a Temesvári Állam-

nyomda szerepel benne.¹ További hivatkozási alapul szolgálhat a korszak névhasználatára nézve a pénzügyminisztériumi tiszti névtár, amelynek első évfolyama 1869-ben jelent meg. 1869. október 14-én arról döntöttek, hogy a körrendelet vétele után a hivatalos kiadványokban kizárólag a névtár szövegében megállapított hivatali és tiszti címeket szabad használni. A névtárat hivatalos használatra egy példányban megküldték az ország összes hivatalának.² A tiszti névtárban az addig Telekzeti Könyomdaként emlegetett és azon a néven működő intézet hivatalos névváltozata szerepel: *Katasteri könyomdaintézet és központi térképtár Budán*, amely a tartalomjegyzékben *Katasteri könyomda*.³ Néhány 1870-ben készült térképre a *magy[ar] kir[ályi] katasteri könyomda intézet Budán* nevezetet nyomtatták. Ez azonban már egy jelentős szervezeti átalakítás, a Telekzeti Könyomda megszűnése, illetve az Államnyomdába való beolvadása idejére esett.⁴

Az országos kataszteri felmérés eredményei és az elkészült térképek a kiegyezés után azért is kaptak nagy jelentőséget, mert a fellendülő vasút- és útépitéseknél, országos beruházásoknál, valamint a magyar királyi és koronai uradalmak vagyonának felbecsülésénél és építkezéseinél nagy haszonnal forgathatták őket. A kataszteri felmérés során a kezdetektől fogva arra törekedtek, hogy a lehetőségekhez képest

¹ http://typographia.oszk.hu/html_clavis/hun/nyito.htm

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), S 92 Az Országos Földméréstani Intézet vegyes iratai (= S 92), Rendeleték gyűjteménye, 1868–1870 (= RGy, 1868–1870). A pénzügyminiszter 2471/1869. számú körrendelete, p. 282.

³ *A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium és alárendelt hivatalainak tiszti névtára 1869. évre. Első évfolyam*. Buda, 1869 (= *PM Tiszti névtár*, 1869). 11–12. A továbbiakban a névtárban szereplő hivatalnév- (pl. Államnyomda, Háromszög mértéki Számító Hivatal) és személynévalakokat fogom használni. Azonban a Telekzeti Könyomda névalak használata mellett azért döntöttem, mert a térképek nagy része e név alatt készült és azonosítható be.

⁴ A Telekzeti Könyomda azonos volt a Kataszteri Könyomdával. Vö.: FODOR FERENC: *A magyar térképírás*. II. köt. Bp., 1953. 305.

a kataszteri térképek minél teljesebb mértékben és könnyen hozzáférhetővé váljanak a hatóságoknak, a megyéknek és a településeknek. Az ilyen irányú törekvéseket az is indokolta, hogy a nagy munkával és jelentős költséggel készült eredeti térképeket az elhasználódástól megóvják. A térképek sokszorosítása terén meghatározó jelentőségű volt a technika fejlődése. Johann Alois Senefelder (1771–1834) síknyomtatás elvén alapuló eljárást dolgozott ki. A másolatok előállítására használt sokszorosítási eljárás a litográfia vagy kőmetszés volt, az új eljárást alkalmazó nyomdákat nevezték könyomdáknak. Az egyre jobban elterjedő könyomtatás jóval nagyobb mértékű térképkiadást tett lehetővé, mint a korábban alkalmazott fa- vagy rézmetszet. Az így előállított térképek jóval olcsóbbak voltak, viszonylag gyors eljárással készültek, a változásokat pedig korlátlan számban ki lehetett igazítani.⁵

A Telekzeti Könyomdát érintő főbb rendeletek

A kiegyezés után immár a magyar állam szervezésében és támogatása mellett újabb erőre kapott a kataszteri felmérés, amelynek hivatalát a Pénzügyminisztériumnak rendelték alá és a térképek nyomdai sokszorosításával is megbízták. Az 1867. évi 2951. szám alatt kelt rendeletében a pénzügyminiszter elvileg engedélyezte, hogy a magyar telekzeti felmérést egy külön

háromszögezési osztállyal és egy saját könyomdával bővítsék ki.⁶ A könyomda hivatalos hovatartozása szervezési és működési ideje alatt többször is megváltozott. 1868. március 12-én arról döntöttek, hogy nem a gazdasági hivatalnak, hanem a Segédhivatalok igazgatóságának rendelik alá. A megrendeléseket a gazdasági hivatal mellőzésével kizárólag a Segédhivatalok igazgatósága útján kellett intézni.⁷

A pénzügyminiszter hosszas előkészület után, az 1868. évi 50619. számú rendeletben szabályozta a Telekzeti Könyomda konkrét feladatait és szervezetét. A könyomda ideiglenes minőségben 1868. október 1-jétől kezdhetette meg munkáját a számára biztosított épületben, segédhivatalként közvetlenül a Pénzügyminisztérium alárendeltségében. Feladatait a következőkben állapították meg: a községenkénti felvételek száraz úton való többszörözése, a telekzeti felmérések után kiadandó földművelési térképek értékesítése, a felméréshez szükséges nyomtatványok készítése, a felméréshez szükséges rajz- és egyéb papírosok, műszerek, anyagok és eszközök beszerzése, javítása, őrzése, leltári számvitele. Rögzítették azt is, hogy hivatásánál fogva a Telekzeti Könyomda hivatalos ügyköre egyedül a telekzeti felmérésre terjed ki, ezért érintkezését minden más, a Pénzügyminisztérium alá nem tartozó hatóságokkal kizárták.⁸

A Telekzeti Könyomda, akárcsak a Háromszögméreti Számító Hivatal önálló segédhivatal

⁵ ANTALFFY ANDOR: A kataszteri térképek sokszorosítása. *Kataszteri Közlöny*, 23. (1914) 81–85. A térképek sokszorosítási módja. *Kataszteri Közlöny*, 16. (1907) 182–187., 283–286. Az előrajzok sokszorosítása. *Kataszteri Közlöny*, 21. (1912) 361–364. HOLLÓS FERENC: Könyomatu térképek készítése. *Erdészeti Lapok*, 24. (1885) 696–702. A könyomtatásról általában: NAGY ZOLTÁN: *A magyar litográfia története a XIX. században*. Bp., 1934. GERSZI TERÉZ: *A magyar kőrajzolás története a XIX. században*. Bp., 1960. A könyvhöz tartozó katalógusban könyomatu térképek és rajzolók adatai is megjelennek. TIMKÓ GYÖRGY: A magyar nyomdászattörténelem egyik fehér foltja: a könyomtatás. Első rész. *Magyar Grafika*, 49. (2005) 1. különszám: 85–91. TIMKÓ GYÖRGY: A magyar nyomdászattörténelem egyik fehér foltja: a könyomtatás. A magyarországi könyomdászat kezdete. (Második rész). *Magyar Grafika*, 49. (2005) 4:87–92. TIMKÓ GYÖRGY: A magyar nyomdászattörténelem egyik fehér foltja: a könyomtatás. A magyarországi litográfia aranykora (harmadik rész). *Magyar Grafika*, 49. (2005) 5:89–92. TIMKÓ GYÖRGY: A magyar nyomdászattörténelem egyik fehér foltja: a könyomtatás. A magyarországi könyomtatás megszűnése (negyedik rész). *Magyar Grafika*, 49. (2005) 2. különszám: 112–115. Alois Senefelder könyomtatásról írt tankönyve korabeli angol fordításban elérhető az interneten is: ALOIS SENEFELDER: *A complete course of Lithography...* London, 1819.

⁶ MNL OL, K 269 Pénzügyminisztérium, Általános iratok (= K 269) I. rész X. osztály, 1868–354. sz. A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium 25289/1039 ügyszám alatti iratai, Melléklet a 868-iki 25289/1039. számhoz, p. 197–198.

⁷ MNL OL, S 92 RGy, 1868–1870. A pénzügyminiszter 13641/1868. számú körrendelete, p. 68.

⁸ MNL OL, K 269. I. rész X. osztály 1868–354. sz. A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium 50619/2319. ügyszám alatti iratai, Hivatalos intézkedések a telekzeti könyomdának szervezése és felállítása tárgyában, p. 224.

volt, de az állami költségvetésben a *telekzet* címszó alatt foglalkoztak a költségvetésével.⁹ 1869. augusztus 17-én körrendeletben arról értesítették az érdekelteket, hogy a Telekzeti Könyomdában végrehajtandó összes munka felügyeletével, számvitelével, ellenőrzésével, valamint a megrendelések intézésével az egyszerűsítés kedvéért egyedül a Pénzügyminisztérium VIII. ügyosztályát bízzák meg. Ez az ügyosztály foglalkozott az állandó kataszterrel.¹⁰

A bécsi császári udvari és államnyomda – Hof- und Staatsdruckerei – első magyarországi fióknyomdája az 1851-től működő Temesvári Államnyomda volt. Ezt a nyomdát a kiegyezés után gazdag felszerelésével, hivatalnokaival és személyzetével a Budán felállítandó új magyar királyi állami nyomdába kívánták beolvasztani. Az Államnyomdát az 1869. január 12-i 68825. számú pénzügyminisztériumi rendelettel alapították meg, a számára kijelölt épület a mai Kapisztrán téren volt, amelynek átépítésére és berendezésére 1869 és 1871 között rendkívüli keretet biztosított az állami költségvetés.¹¹ 1869-ben került napirendre a postai levélbélyegek, borítékok, bélyeges postautalványok, levelezőlapok és ehhez kapcsolódó nyomtatványok gyártásának ügye, amelyet eleinte a Telekzeti Könyomdával kívántak elvégeztetni. Megkezdődött a könyomda fejlesztése és az új eszközök vásárlása, ám az első magyar postabélyeget végül mégsem itt nyomták.¹²

A pénzügyminiszter meghagyásából 1870. március 9-én Fluck János miniszteri tanácsos körrendeletben adta közre, hogy a Telekzeti Könyomdát az Államnyomdával egyesítik. Az Államnyomda hamarosan már három osztályból állt: könyomdai, térképészeti és hitelosztályból. Az intézmény egy igazgató

vezetése alatt állt, és a korábbi kezelés és ügyvitel megtartása mellett folytatta működését.¹³ Az Államnyomda megörökölte a temesvári nyomda felszerelését és alkalmazottainak nagy részét, valamint a Telekzeti Könyomdától 5 könyomót, 1 vörösréz sajtót, 9 másológépet és fényképészeti felszereléseket. A Telekzeti Könyomda hivatalnokainak nagy része az Államnyomdában folytatta tevékenységét.¹⁴

Könyomda a Fortuna utcában

A Pénzügyminisztérium alárendeltségébe tartozó Telekzeti Könyomdát olyan épületben kellett elhelyezni, amely közel volt a többi hivatalhoz, és amelyet jelentősebb átszervezések és külön intézkedések nélkül át lehetett adni a nyomdának. A Pénzügyminisztérium rendelkezésére álló helyiségek közül legalkalmasabbnak a budai vár Fortuna utcájában lévő Bruckner Antal-féle házat tartották. A minisztérium már korábban bérbe vette a 134. számú lakóházat annak tulajdonosától, amelynek helyiségeiben ideiglenesen a Budai Pénzügyi Igazgatóságot helyezte el. Az igazgatóság illetékessége Pest, Pilis, Solt, Esztergom, Fejér és Heves megyére, valamint a Jászság és Kunság területére terjedt ki, igazgatója Meczner Károly királyi tanácsos volt. A hivatal létszáma a titkárokkal, fogalmazókkal, gyakor-nokokkal, irodavezetőkkel, irodatisztekkel, segédtisztekkel, különféle beosztottakkal és szolgálakkal együtt meghaladta az ötven főt. A ház emeletén Marinovich Marcell osztálytanácsos lakott, aki a lakásért évi 180 forintot fizetett a kincstárnak.¹⁵ A minisztérium eredetileg 1873. szeptember 28-ig vette bérbe az épületet évi 2400 forintért, ám az osztálytanácsos

⁹ L. A könyomda állandó és ideiglenes személyzete alcím alatt.

¹⁰ MNL OL, S 92 RGy, 1868–1870. A pénzügyminiszter 15278/1869. számú körrendelete, p. 316.

¹¹ Vö. RAUM FRIGYES: 125 éve létesült a „Telekzeti Könyomda”. *Évfordulóink a műszaki és természettudományokban*, 1993. Bp., 1992. 63–65. BUZINKAY GÉZA: 150 éves az Állami Nyomda. *Az első magyar bélyegtől a chipkártyáig*. Bp., 2001. 6–13. PÉCSUJFALUSI PÉCHY IMRE: *A magyar királyi államnyomda*. Bp., 1895. 1–4.

¹² Vö. RAUM FRIGYES: A magyar Állami Földmérés és az első magyar postabélyeg. *Geodézia és Kartográfia*, 41. (1989) 5:364–365. CZAKÓ ELEMÉR: Az első magyar postabélyeg. *Budapesti Szemle*, 72. (1944) 798:284–297.

¹³ MNL OL, S 92 RGy, 1868–1870. A pénzügyminiszter 1549/1870. számú körrendelete, p. 437.

¹⁴ RAUM, 1992. 63–64. BUZINKAY, 2001. 14.

¹⁵ *PM Tiszti névtár*, 1869. 2., 23–24.

lakbére miatt a kincstár csak évi 2220 forintot fizetett a tulajdonosnak. A Budai Pénzügyi Igazgatóság 1868. szeptember 28-ig használta a Bruckner-féle házat, 1868. október 1-jével a legtöbb helyiség megürült, ezeket kívánták a felállítandó Telekzeti Könyomda rendelkezésére bocsátani. Az erről szóló javaslatokat és konkrét terveket 1868. július 29-én mutatták be, majd Lónyay Menyhért pénzügyminiszter helyettes államtitkára, Graenzenstein Gusztáv 1868. július 30-án hagyta jóvá.¹⁶

A Bruckner-féle házként emlegetett 134. számú épület a mai Fortuna és a Kard utca sarkán állt, ez a lakóház kapta később a Fortuna utca 18-as házszámot. A zárt sorú, körülépített udvarú, egyemeletes lakóház homlokzata a Fortuna utca felől kilenc tengelyes volt, háromtagú főpárkánnyal és övpárkánnyal, egyszerű szalagkeretes ablakokkal, az emeleti részen fali sávokkal tagolva. Az emeleti falsíkon két helyen ovális stukkókeretezésű képmező volt, amelyekben 1850 körül még falfestmények voltak, a ház falát freskószerű képek díszítették, amelyeket csak 1850 körül meszeltek le. Kard utcai homlokzata nyolctengelyes volt, kialakítása hasonlított a főhomlokzathoz. A Fortuna utcából jobbról a negyedik tengelyben nyílt a ház egyetlen kapuja. Az épület helyén eredetileg két középkori lakóház állt, amelyeket a 16. század folyamán kötöttek össze. Az egyre bővülő házban a 19. század közepéig időközönként kisebb-nagyobb átépítéseket hajtottak végre. Az ingatlan zárt belső udvarral és kúttal, valamint egy sziklába vájt nagyméretű pincével rendelkezett. A Pénzügyminisztérium azért vette bérbe Bruckner Antal házat, mert kellően nagy volt, az utcában az 1784 óta működő híres Fortuna vendégfogadó bírt csak nagyobb épülettel.¹⁷

A könyomda szervezésének idején felmérték az épületet és az elkészült alaprajzokat mellékletként csatolták az ügyirathoz.¹⁸ A földszint (*Ebener*

■ Fortuna utca 18. Ismeretlen fényképész, 1941–1942 körül. (FSZEK – Budapest Gyűjtemény)

Erde) és az emelet (*Iter Stock*) alaprajzán a feliratok németül olvashatók. A házszám és a tulajdonos mellett (*Haus No. 134., Eigenthümer: Anton Bruckner*) az utcaneveket is német nevükön tüntették fel (*Fortuna Gasse, Brunn[en] Gasse*), így jelölték az egyes helyiségeket és tereket is (*Zimmer, Vorzimmer, Gang, Aufgang, Hofraum, Kammer, Speizekammer, Stiege, Holzlage, Küche, Einfahrt* stb.).¹⁹ A háznak beszámolták azokat a helyiségeit, amelyeket a könyomda számára kívántak hasznosítani. A számok pontos magyarázatát magyar nyelven az ügyirat tartalmazta, németül a rajzok ceruzás, vázlatos megjegyzései (*Graveure, Schriftgraveure, Schriftstecher, Kupferstecher, Druckerei* stb.)

A Fortuna utcára néző földszinti helyiségekben kaptak helyet a metszők, valamint itt volt a tervezett térképtár is. A Kard utcai szárny szobáiban voltak a nyomdagépek. Az emeleten dolgoztak a rajzolók és ott voltak az igazgatóság irodái, utóbbiak szintén a Kard utcára néztek. A földszint sötétebb helyiségeiben különféle raktárak voltak, mint például az eszközök és a nyerskövek tára, a rajzpapír és nyomtatványok tára, a faskamrák.

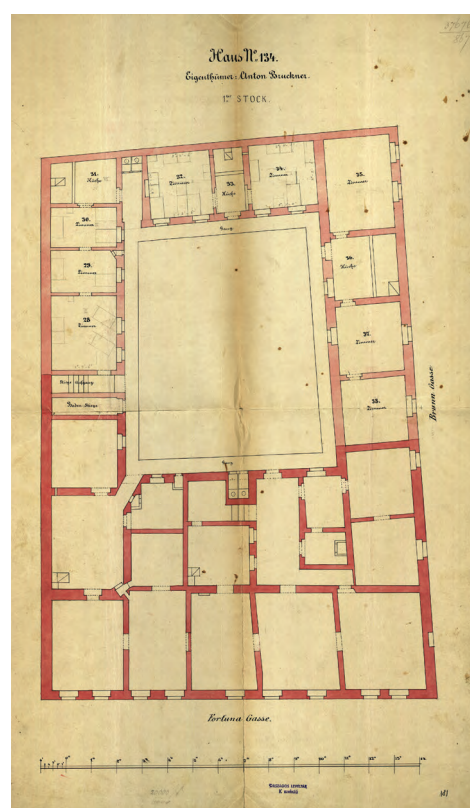
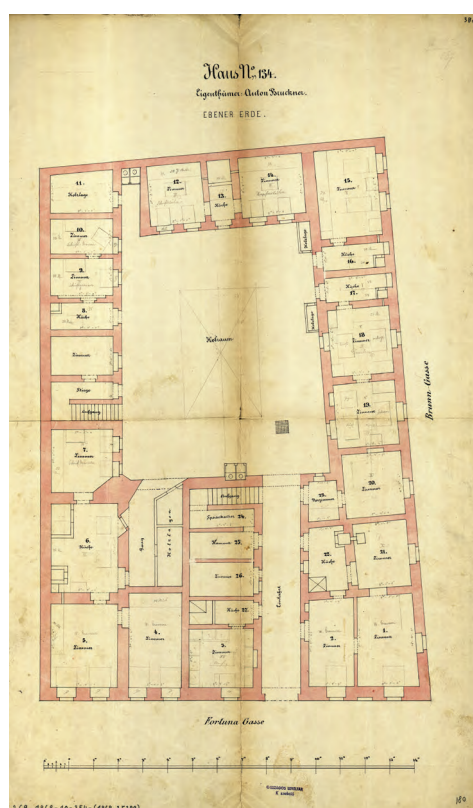
Az alaprajz magyarázata szerint a következőképpen rendezték be a házat (a számok a helyiségek számait jelentik). Földszint: írásmet-szők (1., 2., 21.), térképtár (3.), térképmetszők

¹⁶ MNL OL, K 269. I. rész X. osztály 1868-354. asz. A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium 25289/1039 ügyszám alatti iratai, Melléklet 868-iki 25289/1039. számhoz, p. 197–198.

¹⁷ *Budapest műemlékei*, I. Szerk.: POGÁNY FRIGYES. Bp., 1955. 344. *Magyarország műemlékjegyzéke*. Bp., 1990. 13.

¹⁸ MNL OL, K 269. I. rész X. osztály 1868-354. asz. A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium 25289/1039 ügyszám alatti iratai. A tervrajzon feltüntetett jelzet: K 269, 1868-10-354-(1868-25289), p. 180–181. Részletesen tanulmányozható: www.catastrum.hu

¹⁹ Vö. VASS KLÁRA: *Buda német utcanevei. A Vár és Újlak utcanevei, 1696–1872*. Bp., 1929. 53., 60.

■ A Fortuna utca 18-as számú ház 1868-ban, földszint és emelet (MNL OL)

(4–5.), metszett kövek tára (6.), kősimítás (7.), cinklemezek simítása (8–9.), cinklemezek tára (10.), fáskamra (11.), cinkmunkások (12–14.), nyomdák (15–18.), rajzpapír és nyomtatványok tára (19–20., 23.), eszközök tára (22.), nyerskövek tára (24–27.). Emelet: rajzoló (28–30.), vegyészeti műhely (31.), vizsgálati iroda (32–34.), igazgatósági és kezelési iroda (35–37.), mérnöki műszerek tára (38.).²⁰

Három hónapja volt a könyomdának, hogy a szükséges berendezéseket és a még hiányzó eszközöket beszerezze. A szerződés megkötésében és az irodai bútorzat biztosításában a gazdasági hivatal működött közre. Azzal a meghagyással értesítették a hivatalt, hogy a házban lévő nagy pince átengedése céljából

amellett a kikötés mellett szerződjön, hogy a háztulajdonos engedélyezze egy arra alkalmasnak mutakozó szoba vagy konyha falának áttörését, hogy egy vontatógépet fel tudjanak állítani. A bérlet megszűnése után ismét befalaznák azt.²¹ A Telekzeti Könyomda részére szükséges irodai bútorzatot a gazdasági hivatal készletéből kellett kiszolgáltatni. Ha onnan nem volt fedezhető, a Háromszögméreti Számító Hivatallal kellett megbeszélni, hogy az újonnan beszerzendő bútorok árát a költségekbe belefoglalhassa.²² Az állami zárszámadás szerint a könyomda számára szükséges gépeket 1868-ban vásárolták 1920 forint és 49 ½ krajcár értékben. A könyomdának 1868-ban még nem volt bevétele, 1869-ben azonban már

²⁰ MNL OL, K 269. I. rész X. osztály 1868-354. asz. A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium 25289/1039 ügyszám alatti iratai, Melléklet 868-iki 25289/1039. számhoz, p. 198. Megjegyzendő, hogy a magyar és német nyelvű feliratok nem teljesen fedik egymást. Pl.: a Kupferstecher rézmetszőt jelent, nem pedig cinkmunkást, a Schriftstecher fordítása inkább betűmetsző volna.

²¹ MNL OL, K 269. I. rész X. osztály 1868-354. asz. A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium 25289/1039 ügyszám alatti iratai, 2-ik iv 868-iki 25289/1039. számhoz, p. 200–201.

²² MNL OL, K 269. I. rész X. osztály 1868-354. asz. A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium 25289/1039 ügyszám alatti iratai, 3-ik iv 868-iki 25289/1039. számhoz, p. 201.

2231 forint és 81 krajcár rendkívüli bevétellel számolhatott. A kőmetzési költségek ugyanakkor 2352 forint 25 krajcárt tettek ki.²³

A Telekzeti Könyomda a Fortuna utcai épületben kezdte meg működését és ott is fejezte be. Az Államnyomdába való beolvasztása után a kibővült hivatal új helyre költözött. Az egykori könyomda épülete 1944–1945-ben olyan súlyosan megrongálódott, hogy először udvari szárnyait, majd utcai szárnyának emeletét teljesen el kellett bontani. A ház egyike volt a budai vár azon épületeinek, amelyet végül sohasem építettek újjá. A romépületen több felmérést is elvégeztek az ötvenes-hatvanas években, akkor még látható volt a déli kapubejáró két gótikus ülőfülkéje, egy barokk kori stukkómennyezet maradványa, az emeletet tartó lefaragott konzolsor töredékei, egy kis török kori ablak, kereszt- és dongaboltozat. A Fortuna utca 18. számú ház helyén ma a 21. században felépített Hapimag apartmanház áll, a tervező az épület sarkába beépítette a megmaradt 16. századi kváderköveket.²⁴

A rövid ideig működő Telekzeti Könyomdának köszönhető, hogy megmaradt az egykori ház 1868. évi állapotát tükröző pontos alaprajz, amely most először jelenik meg nyomtatásban és ismertetővel.

A könyomda állandó és ideiglenes személyzete

A tervek szerint a könyomda megnyitásához a következő tisztségeket kellett betölteni állandó alkalmazottal: egy igazgató, egy ellenőr, egy térképtárnok, hat rajzoló, egy nyomdai kezelő, egy hivatalszolga. A feladatkörökről pontos leírást készítettek. Az *igazgató* az egész intézet üzletét vezeti, arra felügyel, hogy a Pénzügyminisztéri-

um rendeleteit műszaki és közigazgatási tekintetben végrehajtsák. Az igazgatónak ismernie kell a könyomda üzleti ügyeit, kitűnő műszaki képzettséggel kell rendelkeznie a rajzolás és a térképezés terén és ismernie kell a telekzeti felmérés minden ágazatát. Az *ellenőrködő számtiszt* az intézeti igazgatóval együttműködve gondoskodik a könyomdát érintő rendeletek és utasítások végrehajtásáról, a leltárt és a pénzkészletek feletti számadást vezeti. Az ellenőr a számvitelben jártas személy, aki a felmérés szabályait, műszereit és szükségait ismeri. A *térképtárnok* a kifejlődő országos térképtárat őrzi és rendben tartja, arról nyilvántartást vezet. A térképtári állomás betöltéséhez a telekzeti felmérés minden ágazatának ismerete szükséges. A *rajzoló*k a kiadandó eredeti térképeket rajzolják, a könyomatok próbapéldányait vizsgálják, és az intézet kezelésénél előforduló írásbeli munkákat végzik. Az állomáshoz szükséges a lehető legnagyobb fokú képzettség a térképezési rajzolásban. A *nyomdai kezelő* a könyomatok előállításával foglalkozik, ezért munkájához a sajtókkal való bánásmód és a műnyomat különféle módjainak tökéletes ismerete szükséges. Az intézetben egy *hivatalszolga* dolgozik.

A könyomda működéséhez szükséges ideiglenes személyzet, mint például kőmetzők, nyomdászok, kősimítók és napszámosok létszáma a szükség szerint változik. Az ideiglenes személyzet felvétele az igazgatóra van bízva, bevezetésük a Pénzügyminisztérium által előzetesen megállapított rend szerint történik. Csupán akkor szólnak bele a döntésébe, ha egy híres külföldi vagy belföldi metszőnek a megnyerése forog kockán. A költségek fedezésére és az időnként szükséges anyagok beszerzésére az intézeti igazgatóság havi kimutatása után a könyomdát a szükséges pénzkészlettel el kell látni.²⁵

²³ *A Magyar Korona Országainak állami zárszámadása az 1869. évre.* Pénzügyi ministerium, Rendkívüli bevételek 2–8. fejezet, Rendkívüli kiadások 3. fejezet 1–17. cím, Állandó telekzet, 38. melléklet, p. 22.

²⁴ KISS SÁNDOR: Mi van a fal mögött? Fortuna utca 18. *Budapest*, 22. (1984) 3:18–19.; H. GYÜRKY KATALIN: A Budapest I. Fortuna u. 18. számú lakóház régészeti kutatásából származó üvegleletek. *Budapest régiségei*, 37. (2003) 13–28. ALTMANN JÚLIA: Fortuna utca 18. – Középkori lakóház üvegleletei. *Budapest régiségei*, 37. (2003) 9–11. GEREVICH LÁSZLÓ: Gótikus házak Budán. *Budapest régiségei*, 15. (1950) 143., 191., 198., 206., 210.

²⁵ MNL OL, K 269. I. rész X. osztály 1868-354. asz. A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium 50619/2319 ügyszám alatti iratai, Hivatalos intézkedések a telekzeti könyomdának szervezése és felállítása tárgyában, p. 204–205.

A munkakörök leírása után a várható fizetést és lakbért határozták meg, amelyet egy táblázatban foglaltak össze. Az állandó alkalmazottakat éves fizetésben kívánták részesíteni, és a hivatal-szolgán kívül mindnyájuk lakbérének rendezése is tervben volt. Az igazgató javadalmazása-akor figyelembe vették, hogy állomásához magas fokú *tudomány, művészet és felelősség* szükséges, és hogy további előléptetésre már nem lesz lehetősége. Az ellenőr fizetésének megállapításakor külön figyeltek arra, hogy az kedvező legyen, mert álláshelyén az állandóságra törekedtek és a gyakori változást kerülni kívánták. A térképtárnok fizetését a már működő térképtárnokok jövedelmével hangolták össze. A rajzolókat – tekintettel eltérő műszaki képzettségükre – négy javadalmazási osztályba sorolták. A nyomdai kezelő fizetésének megállapításakor arra figyeltek, hogy bérezése megfeleljen a ma-

gánnyomdák díjazási átlagának. Az igazgatói és az ellenőri állomás betöltésének feltétele a *tiszti biztosíték* letétele volt, amelyre azért volt szükség, mert szolgálati viszonyuk elszámolási kötelezettséggel és pénzkezeléssel járt együtt. A tiszti biztosíték a fizetés kétharmada volt.

A terv szerint a Telekzeti Könyomda személyzetének fizetése teljes létszámban 10 180 forint. A könyomda megnyitásához már hat állandó hivatalnokot is elegendőnek tartottak: igazgatót, ellenörködő számtisztet, két rajzoló, egy könyomdai kezelőt és egy hivatal-szolgát. „A többi állomások csak az intézet fejlődéséhez képest betöltetni fognak” – állapították meg. A hat személy fizetése 5500 forint éves költséget jelentett, ennek fedezete biztosítva volt az éves költségvetésben. A könyomda felállítása csúszott, ezért 1868-ban az 5500 forintnak még egynegyed részét sem vették igénybe.²⁷

■ *Átnézete a telekzeti könyomda szervezetében rendszeresítendő állomásoknak, és ezek évi költségeinek*²⁶

Teljes létszámban								A jelen szükség szerint		
Tétel-szám	Lét-szám	Állomás minősége	Napi díj osztály	Tiszti biztosíték összege	Évi fizetés	Évi lak pénz	Ösz-vesen	Évi fizetés	Évi lak pénz	Ösz-vesen
1	1	Igazgató	VIII.	933 2/3	1400	200	1600	1400	200	1600
2	1	Ellenörködő számtiszt	IX.	666 2/3	1000	180	1180	1000	180	1180
3	1	Térképtárnok	IX.		900	180	1080			
4	6	Rajzoló								
	1	I. osztályú	IX.		900	180	1080			
	1	II. osztályú	IX.		800	150	950			
	2	III. osztályú	X.		700	150	1700	700	150	850
	2	IV. osztályú	X.		600	120	1440	600	120	720
5	1	Nyomdai kezelő	X.		700	150	850	700	150	850
6	1	Hivatal-szolga			300		300	300		300
		Öszvessen					10180			5500

²⁶ MNL OL, K 269. I. rész X. osztály 1868-354. asz. A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium 50619/2319 ügyszám alatti iratai, Melléklet 868-iki 50619/2319 számhoz, p. 205.

²⁷ Uo. p. 206–208.

Az állomások betöltésére eleinte még csak két személy, Bauer Norbert és Hátsek Ignác állt a Pénzügyminisztérium rendelkezésére. Őket meghívás útján nyerték meg a könyomda számára. A többi hivatal betöltéséhez pályázatot kellett benyújtani a Pénzügyminisztériumhoz, az alkalmasságot okiratokkal kellett igazolni. Az állásokat a *Budapesti Közlöny*ben hirdették meg, amely a kiegyezés után meginduló egyik legfontosabb hivatalos lap volt. A jogszabályok kihirdetése mellett belföldi és külföldi híreket, országgyűlési beszámolókat, különféle félhivatalos értesítéseket és hirdetéseket, köztük pályázatokat közölt.

A Telekzeti Könyomda költségeit a következő évi állami költségvetés készítői a Pénzügyminisztérium *rendkívüli szükségletei* között tüntették fel *Telekzet* címszó alatt. 545 500 forintot szántak a kataszteri felmérésekkel kapcsolatos ügyekre, közte a következő tételekre: könyomda kezeléséhez szükséges anyagok, térképek és táblázati kövek beszerzése, a térkép és táblázat kőmetszési költségei, könyvkötési költségek, műszerek és eszközök beszerzése és javítása, rajzpapírok és nyomtatványokhoz szükséges papírok, egyéb vegyes költségek. A telekzet költségeiben a könyomda igazgatójának, az ellenőrködő számtisztnek, négy rajzolónak, egy könyomdai kezelőnek és egy szolgának a fizetési és szálláspénzeit is feltüntették.²⁸ A Telekzeti Könyomda igazgatója 1868 végén a *térkép és táblázat kőmetszési költségeihez* tartozó 15 300 forintban látta a könyomda műszaki személyzete javadalmazásának fedezetét. Javaslatára szerint az üzlethez szükséges műszaki személyzet a következő: tisztí minőségben 1 betűrézmetsző, 1 vonal rézmetsző, 2 betű kőmetsző, 6 vonal kőmetsző, 1 réznyomdász, 1 számnymdász, 4 könyomdász, segédszolgái minőségben 6 felrakó, 4 kősimító, 4 háziszolga. A valóság mást tükrözött: 1868 végén műszaki irodatiszti minőségben dolgozott 5 fő, műszaki irodasegédi

minőségben 4 fő, segédszolgái minőségben 8 fő. A tiszték éves fizetést és lakbért, a segédszolgák hetibért, a háziszolgák napibért kaptak.²⁹

1869-ben a Telekzeti Könyomdának tizenhat állandó hivatalnoka volt: Bauer Norbert igazgató, Kleinodi Gyula ellenőr, Hátsek Ignác, Horváth Pál, Rainer Károly rajzolók, Matzek Károly, Haslinger József, Hess József, Fleischer Samu, Knorr Sándor műszaki irodatisztek, Csapek Ede könyomdai kezelő, Hofmann Róbert, Ruckschloss János, Hüttner József, Heiszler Jarosláv műszaki irodatiszti segédek. Az intézet egy fő szolgát alkalmazott.³⁰

Bauer Norbert igazgató és Hátsek Ignác térképész

A Telekzeti Könyomda két személyisége kiemelkedett a többiek közül, mert ők nem pályáztatás útján, hanem a minisztérium személyes meghívására foglalták el hivatalukat. Bauer Norbert (1825–1872), a Telekzeti Könyomda első igazgatója Csehországból származott. Hat gimnáziumi osztály elvégzése után a prágai politechnikumban tanult négy évig, tanulmányait az 1847–1848-as tanévben fejezte be. Gépészettel és gépészeti rajzolással kezdett foglalkozni, tanársegédi állást szeretett volna elnyerni. A forradalom idején a bécsi politechnikus ifúság egyik vezére volt, akit a währingi és nussdorfi vonalak védelmének főparancsnokává is kineveztek. A szabadságharc leverése után külföldre menekült, térképészként kereste kenyerét. 1850-ben visszatért az osztrák birodalomba, 1850. október 31-én a telekzeti felmérésnél III. osztályú felmérési segédnek alkalmazták. A részletes felmérésnél segédi, a háromszögméretnél segédi, majd mérnöki minőségben szolgált összesen 17 évet és 10 hónapot. Munkája folyamán sokszor vett részt térképek készítésében. Ilyen volt Tirol kilenc szelvényből álló magaslati és földművelési térképe 1863-ból, valamint a Rudolf ko-

²⁸ 1869. évi államköltségvetés. Buda, 1868. Melléklet a rendkívüli szükséglet 12. címéhez. *Telekzet*, p. 4–8.

²⁹ MNL OL, K 269. I. rész X. osztály 1868-354. asz. A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium 63600/3150. ügyszám alatti iratai, Táblás átnézete a telekzeti könyomda üzletéhez megkivántató személyzetnek és ennek díjaztatására nézve fenforgó javaslatoknak. Melléklet 868-iki 63600/3150 számhoz. Buda, 1868. december 28. p. 177.

³⁰ *PM Tiszti névtár*, 1869. 11–12.

ronaherceg nevét viselő vasúttársaság részére készített ipartérkép 1864-ből. Ő rajzolta azokat a térképmintákat is, amelyek az adórendszer megállapítására vonatkozó törvényjavaslat illusztrálására készültek. Bauer a térképek száraz és nedves úton való többszörözésének különféle módjait a bécsi telekzeti könyomdában (Kaiserlich-Königliches Lithographisches Institut des Grundsteuer-Katasters, Wien) tanulmányozta, ahol a színes könyomatok előállításában (chromolitographia) sikeres kísérleteket is végzett. A Sopronban székelő öt háromszögelő részleg egyik vezetője volt, 1868-tól a budai Háromszögmérési Számító Hivatal vezetőjének, Marek Jánosnak lett a helyettese. Ő intézte a különféle mérnöki műszerek és papírok megrendelését.

Bauer Norbert 1868-ban 43 éves, nős, aki elhunyt testvére után négy fogadott gyermeket nevelt. Német és olasz nyelvismerettel rendelkezett, és csekélyebb mértékben bírta a szláv nyelveket. Azt írták róla, hogy a magyar nyelv megtanulásában már erősen előrehaladt. Így jellemezték: „*a könyomda teendői iránt különös előszeretettel, rendelkezési és vezetési képességgel, eréllyel, fáradhatatlan szorgalommal, bizalomra méltó tiszta jellemmel (...) bír.*” Előléptetése és fizetésemelése is időszerű volt, mert már hét éve szolgált II. osztályú háromszögelő mérnökként. Az igazgatói állomást „*szolgálati érdekből*” a pályázatát mellőzésével kívánták betölteni, így a hivatal ideiglenes minőségben Bauer Norbertnek adományozták. Bauer 1868-tól volt a Telekzeti Könyomda igazgatója, aki az Államnyomdával való egyesülés után Zawadowski Vazul műtani vezető mellett is megbízott igazgató maradt. Emelkedő pályáját korai halála törte ketté: 1872. október 29-én kolerában meghalt Budán.³¹

Hátsek Ignác (1828–1902) a magyarországi Vágújhelyről származott, felsőfokú tanulmá-

nyait Olmützben és Budapesten végezte. Tizenhat évet szolgált a telekzeti felmérésnél, pályáját a Temesi Bánság térképezésénél kezdte. A bécsi telekzeti könyomdában rajzoló és könyomatvizsgáló volt, azonkívül az alsó-ausztriai térképtárban segédi hivatalt is betöltött. Önálló térképrajzoló munkáival korán hírt szerzett magának, ő rajzolta az alsó-ausztriai természettani társulat felhívására Bécs városának egy réznyomatú térképszelvényét. Mivel Hátseket a bécsi nyomdában foglalkoztatták, átengedését és áthelyezését a Pénzügyminisztérium kérésére a birodalmi tanács tárgyalta. Hátsek Ignácot III. osztályú rajzolóknak kívánták szerződtetni a Telekzeti Könyomdához, évi 700 forint fizetést és 150 forint lakpénzt ajánlottak neki. 1868-ban 40 éves, nős, egy gyermek édesapja. Hátsek a Telekzeti Könyomda beolvasztása után az Államnyomdában folytatta munkáját, és a kiegyezés után, 1874-ben felállított Központi Statisztikai Hivatalnak is térképésze volt. A magyar kartográfia egyik legtermékenyebb alkotója volt, több mint száz térképet készített. Hátsek volt az első, aki Magyarországon szintvonalas térképpel kísérletezett, közigazgatási térképei között voltak kézi és falitérképek is, és elkészítette a magyar megyék, a katonai határőr kerületek és Magyarország közigazgatási térképét. Készített vasúti térképet Magyarországról és a Monarchiáról, várostérképeket Budapestről és Fiuméről. Az országos statisztikai adatok ismerete miatt érdeklődése kiterjedt a néprajzi, történelmi és vallási jelenségekre is. Egyetlen munkájáról bizonyos, hogy azt a Telekzeti Könyomdában töltött bő egy évben, 1869-ben készítette: *A magyar korona országaiban lévő mindkét hitvallású evangélikus és unitárius hitközségek térképét.* A maga nemében egyedülálló és példa nélküli térkép 1870-ben jelent meg az Államnyomda neve alatt.³²

³¹ Bauer Norbert pályafutásának részletes leírása: MNL OL, K 269. I. rész X. osztály 1868-354. asz. A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium 50619/2319 ügyszám alatti iratai, p. 209-211. Halálhíret közreadta: *Vasárnapi Ujság*, 19. (1872) 44:550. *A magyar földmérés*, 1992. 10–11. BUZINKAY, 2001. 14., 93.

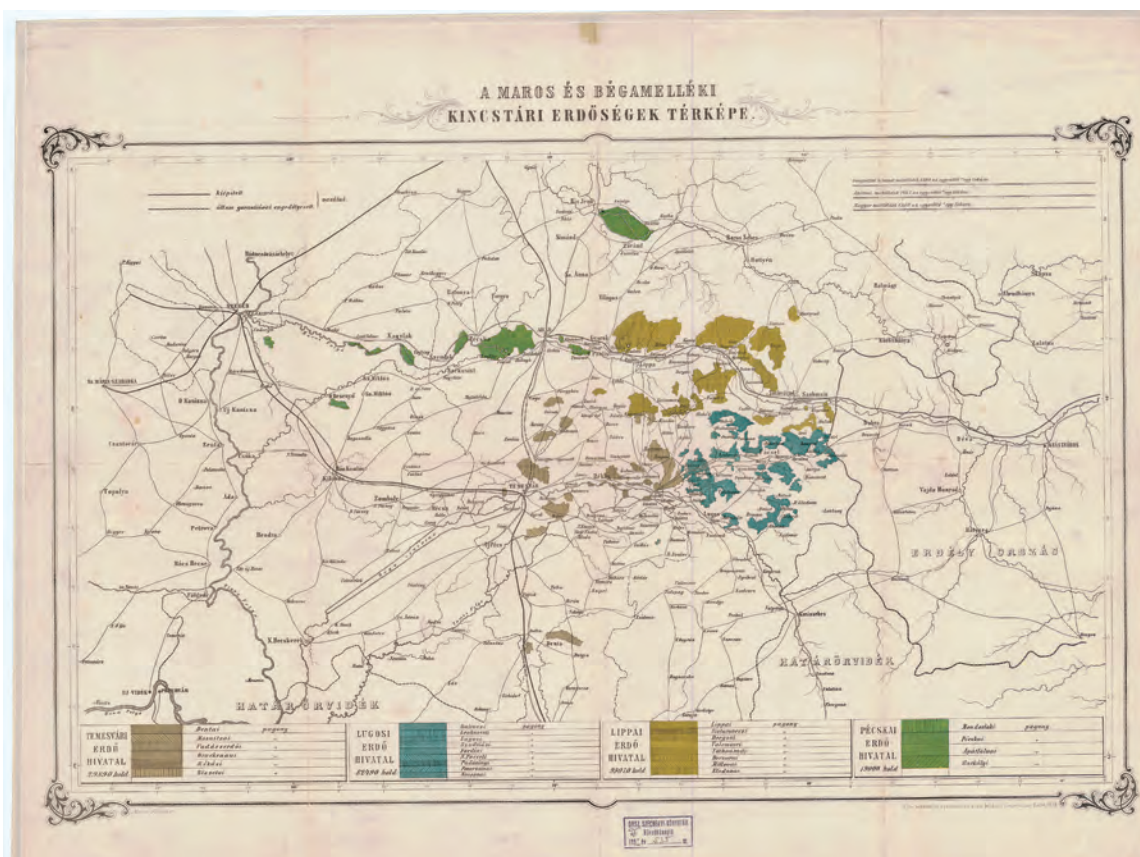
³² Hátsek Ignác életéről: MNL OL, K 269. I. rész X. osztály 1868-354. asz. A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium 50619/2319 ügyszám alatti iratai, p. 211–212. FODOR, 1953. 269. 277–280.; *Térképészet és geoinformatika*. I. köt. Szerk.: KLINGHAMMER ISTVÁN. Bp., 2010. 342.

A Telekzeti Könyomdában nyomott térképek

Az 1867. évi kiegyezéssel új időszak kezdődött a magyar állam történetében, amelynek természetes velejárója volt a Magyar Királyság államvagyonának felmérése és számbavétele. A könyomda egyik „profilja” a királyi és koronaadalmak átnézeti és erdőgazdálkodási térképeinek kiadása lett. 1867. október 23-án döntöttek arról, hogy az *államjavak* igazgatására közvetlenül a Pénzügyminisztériumnak alárendelt tíz *jószágigazgatóságot* állítanak fel (Pécska, Zombor, Kula, Temesvár, Lippa, Csatád, Óbuda, Diósgyőr, Ungvár és Hradek). A jószágigazgatóságok alatt külön hivatala volt az ügyészségnek, az uradalmi tiszttartóságoknak és ispánságoknak, az uradalmi számtartó-

ságoknak, az erdőhivataloknak és más állami tulajdonban lévő intézményeknek (például a Ferenc-csatornai pénztári hivatalok a Zombori Jószágigazgatóságban).³³ Jelentős fejlesztések kezdődtek, amelyre az állami költségvetésből rendkívüli keretet biztosítottak (az Ungvár–Nyíregyháza vasútvonal, a diósgyőri beruházások vagy éppen a gödöllői reprezentatív célú építkezések céljaira). Az uradalmak térképkiadásait 1869-ben kezdték meg és az Államnyomdával való egyesülés után is folytatták.

1869-ben kiadták a temesvári, a lugosi, a lippai és a pécskai, valamint a hradeki, sóvári, szomolnoki, diósgyőri és ungvári államerdőségek térképét. Elkészítették a pécskai kincstári uradalom, valamint az Óbudai Jószágigazgatóság alá tartozó gödöllői koronaadalom térképét. Különösen is nagy gondot fordított-

■ 6. A Maros és bégamelléki kincstári erdőségek térképe / metzÉ Fleischer. – [1:491 000] 1 magy. mrf. [= 17 mm]. – Budán: M. K. Telekzeti Köny., 1869. – 1 térkl.: könyomat, színes; 42 × 66 cm – OSZK TM 4 838, HIM B IX c 944³⁴

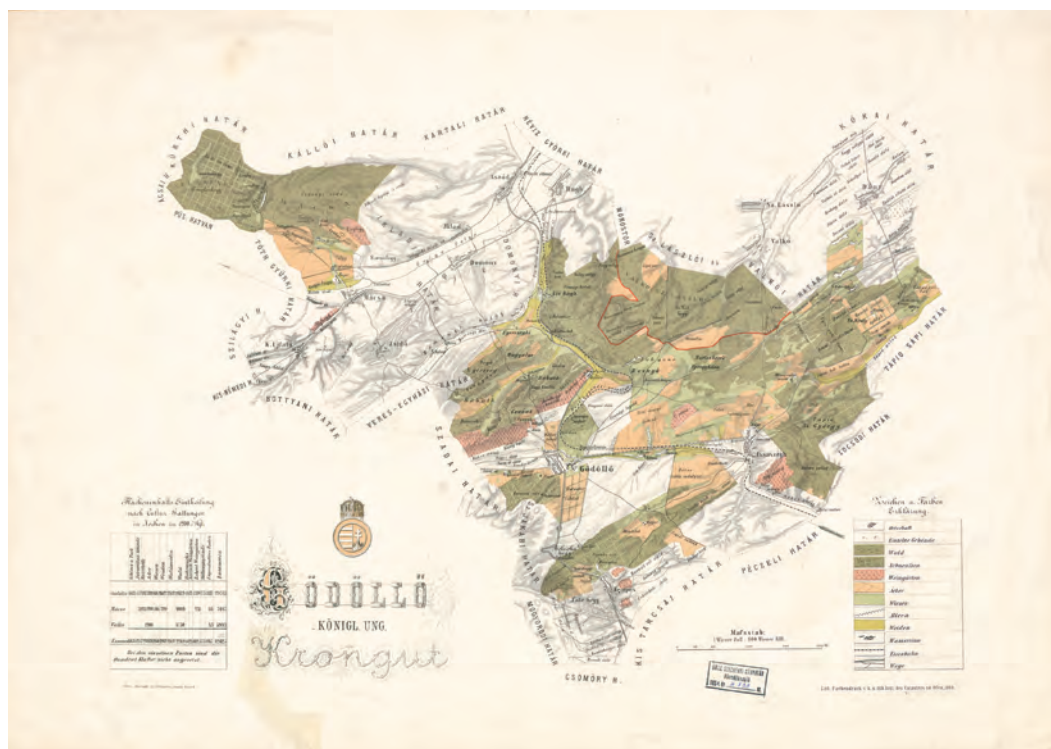
³³ PM Tiszti névtár, 1869. 114.

³⁴ Ezúton mondok köszönetet az Országos Széchényi Könyvtárnak, hogy valamennyi térképet e cikkhez digitalizálta és a közlésükhöz hozzájárult.

tak az utóbbira, amely megjelent színes és egyszínű kivitelben, magyarul és németül is (8–10.).³⁵ A figyelem háttérében az állt, hogy 1869–1870-ben az állami költségvetés rendkívüli nagyságú összeget különített el az uradalom fejlesztésére. 1869-ben a királyi palota és a kerti személyzet illetményeire és egyéb kezelési költségekre 42 000 forint, különféle helyreállításokra 26 500, a királyi kerthez szükséges vízvezeték és üvegházak felállítására 60 000, a királyi vadászathoz szükséges erdészlakok építésére és kijavítására 48 500, a volt orvosi lak és melléképületek vételére 11 000, baromtenyésztésre 32 000, nagyobb szerű gazdasági épületek felállítására 60 000, összesen 280 000 forint jutott a fejlesztésekre. Ugyanakkor az országos telekzeti felmérés „csupán” 545 500 forintot kapott. Az 1870. évi államköltségvetésben újabb 100 000 forintot különítettek el a gödöllői koronauradalomban végzendő kü-

lönféle építkezésekre.³⁶ A Károlyi család levéltárával került a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárába a gödöllői koronauradalom német nyelvű térképe, amelyet szintén a Telekzeti Könyomdában nyomtattak ki.

A kataszteri térképeket sokféle munkához lehetett hasznosítani, például vízszabályozáshoz, vasútépítési előmunkálatokhoz, tagosításokhoz, bányüzemekhez, birtok- és erdőelkülönítésekhez, mindenképp pedig az ország és a megyék közigazgatását érintő igazgatási munkálatokhoz. 1869. február 17-én rendelte meg Graenzenstein Gusztáv országgyűlési képviselő és helyettes államtitkár – Lónyay Menyhért pénzügyminiszter meghagyására – a magyar állam területét ábrázoló térkép rajzolását 1" = 12 000' vagy 1/3 hüvelyk egy mérföldnyi mértékben (1:288 000 vagy 1:864 000). „Kívánom egyszersmind, hogy ezen térkép a pénzügyi közigazgatás érdeké-

■ 8. Gödöllő köznigl. ung. Krongut / metz. Horváth és Fleischer iroda tisztek. – [1:57 600] 1 Wiener Zoll = 800 Wiener Klft. – Ofen: k. u. lith. Inst. des Catasters, 1869. – 1 térkl.: könyomat, színes; 54×76 cm – OSZK TM 4 613, MNL OL S 82 No Ny 0024

³⁵ Zárójelben a mellékelt térképjegyzékben és a képaláírásokban szereplő leírás sorszámát adom meg. A tanulmány szövegében fényképpel közölt térképek a cikk végén lévő jegyzékben ismét nem szerepelnek.

³⁶ 1869. évi államköltségvetés. Buda, 1868. (Rendkívüli szükségletek). Államköltségvetés a Magyar Korona országai részére az 1870. évre. Buda, 1869. (Rendkívüli szükségletek).

ben is legalább annyira használható legyen, hogy abban csekély mértékéhez képest a megyei és pénzügyi beosztásnak előtüntetése mellett, minden pénzügyi hivatalok székhelyei előforduljanak.” Az ügyosztályok vezetőinek meghagyta, hogy minden olyan adatot, amelyek ügykörük szerint a fenti célra nézve szükségesek, foglalják jegyzékbe, és a VIII. ügyosztálynak adják át. A megrendelés első számú indoka az volt, hogy a térkép a „telekzeti felmérés előrehaladásának nyilvántartásához szükséges”.³⁷ A magyar állam 1:864 000 méretarányú közigazgatási térképét „a legújabb felmérések és hivatalos források nyomán” Hátsek Ignác tervezte a „magyar királyi kataszteri könyomda intézetben”. A munkát Lónyay Menyhértnek ajánlotta, 1870-ben jelent meg az Államnyomdában. (2.)

■ 11. Győr megye átnézeti térképe / kőbe vésetett Mátzek Károly műszaki iroda tiszt által. – 1:144 000. – Budán : Magy. Kir. Katasteri Könyomda Int., 1870. – 1 térkl.: könyomat, színes; 51×65 cm – HIM B IX a 1703, OSZK TM 2 909, TM 2 746, MNL OL S 20 No 227

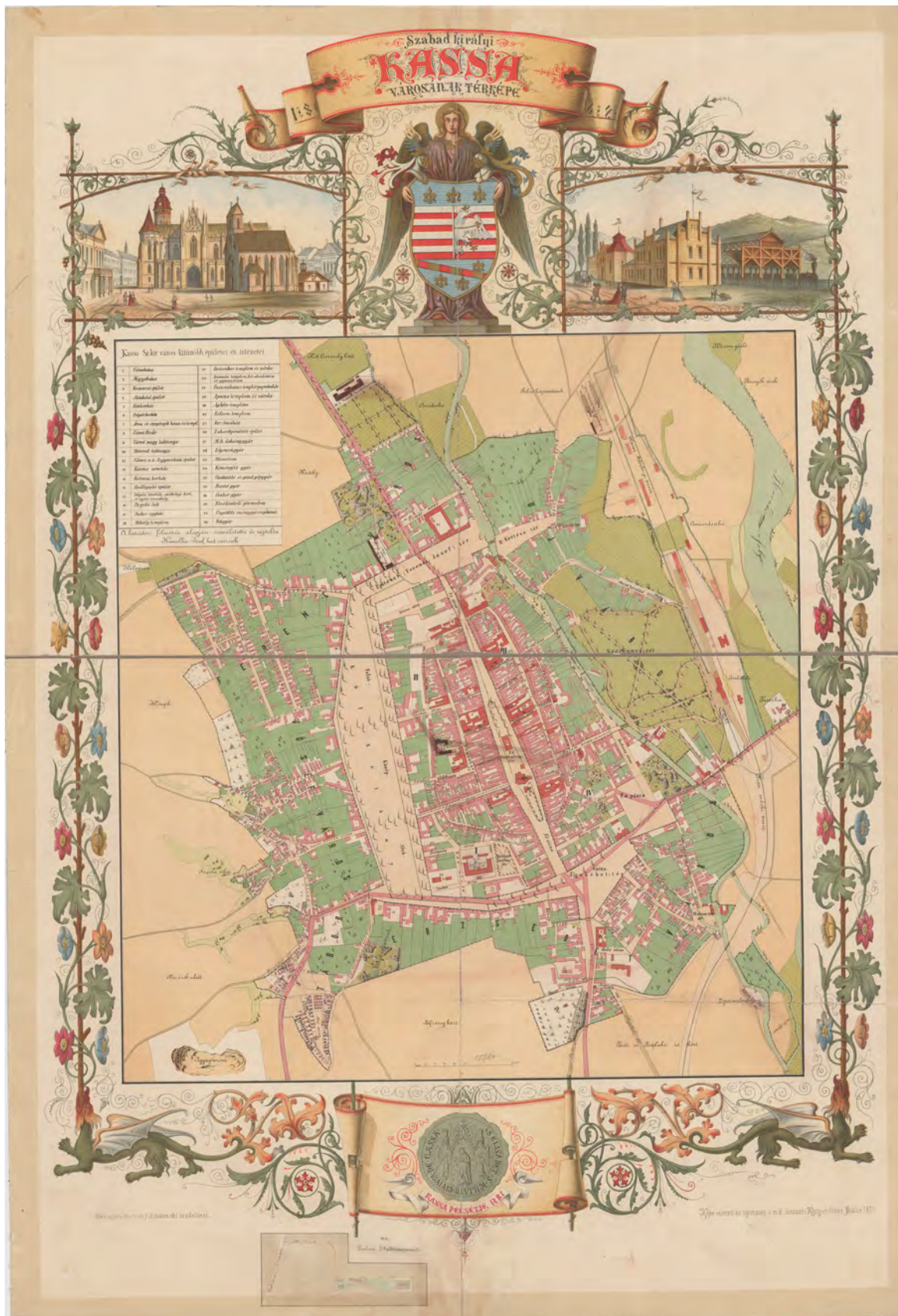
1869. október 6-án kelt körrendeletében Lónyay Menyhért arra utasította a megyei levéltárakat és a könyomdát, hogy működjenek együtt a térképek terjesztésében: „A telekzeti felmérésnek háromszögmérési alapokra fektetett, térképileg előtüntetett eredményei oly adatokat tartalmaznak, mely a közigazgatás terén előforduló sokirányú intézkedéseket, különösen azokat, melyek pontos területi felvételeket igényelnek, hathatósan elősegítik. Hogy tehát a tekintetes megye közönsége alkalmat nyerjen ezen támogatásával létrejött térképek műszaki becstét felismerhetni, és azokat kellőleg fel is használhatni, intézkedem az iránt, hogy ezen térképeknek száraz úton előállított, az eredetiekkel tökéletesen egyező, s így minden műszaki célra használható könyomatai egy-egy példányban a tekintetes megye közönsége rendelkezésére bocsájtassanak...”³⁸

A Telekzeti Könyomda műszaki irodatisztjei 1869-ben kezdtek el dolgozni egy magyar nyelvű megyetérkép-sorozaton, amely 1870–1871-ben jelent meg. A magyar megyék 1:144 000 méretarányú átnézeti térképsorozatának darabjain Matzek Károly, Haslinger József, Knorr Sándor és Fleischer Samu/Soma nevét tüntették fel. A térképekre a következő felirat került: *Kőbe vésetett és nyomtatott a magy. kir. katasteri könyomda intézetben Budán.* A megyetérképek nagyobb részét a szervezeti átalakítás után már az Államnyomdában nyomtatták ki.

1870-ben a Telekzeti Könyomda nyomtatta ki Kassa 1869. évi első várostérképét. (17.) Kassa egyike volt annak a tizenhat pénzügyi igazgatóságnak, amelyet 1868 áprilisában állítottak fel és közvetlenül a Pénzügymisztériumnak rendelték alá. A Kassai Pénzügyi Igazgatóság Sáros, Szepes, Torna, Abaúj, Gömör és Borsod megyéket foglalta magában, és nyolc biztosi kerületre oszlott. Ügykörébe tartozott az egyenes- és közvetett adók kivetése, beszedése és elszámolása. Kassán volt 1869-ben az

³⁷ MNL OL, S 92 RGy, 1868–1870. A pénzügyminiszter 63599/1869. számú körrendelete, p. 358., továbbá: 63599/1869. számú ügyirat, amely tartalmazza az ügyosztályok által elküldött jegyzékeket. p. 360–381.

³⁸ MNL OL, S 92 RGy, 1868–1870. 1869/41854. számú körrendelet a Magyar Királyi Pénzügyminisztériumtól, p. 348.

■ 17. Szabad királyi Kassa városának térképe 1869/ a katasteri felmérés alapján összeállította és rajzolta Homolka József kat. mérnök; köre rajzoló Horváth Pál műszaki irodatiszt; Myskóvszky Viktor. – [1:5700] 100 b. öl [= 33 mm]. – Budán: M. K. Katasteri Könyv., 1870. – 1 térlk.: könyvnyomtatás, színes; 50,3 × 46 cm – OSZK TM 305, TM 306, HIM G I h 306

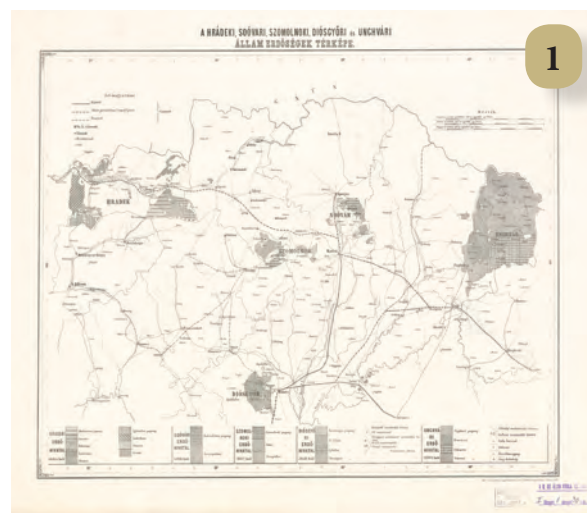
egyik felmérési felügyelőség és az egyik kataszteri térképtár is.³⁹ A várostérkép Homolka József nevéhez köthető, aki 1869-ben mérnöksegéd volt a városban: „A katasteri felmérés alapján összeállította és rajzolta Homolka József kat. mérnök”. A térképen díszes címkeretben a kassai dóm, a pályaudvar, a város címer és a város pecsétje is szerepel, a kerületek számmal, a városrészek, utcák, terek névvel, az épületek alaprajzban házszámzással, a középületek számmal és a kereten belül szám-magyarázattal, a díszparkok a fák, bokrok és sövények pontos elhelyezkedésével szerepelnek. Ennek a rendkívül alapos kidolgozása és szép kivitelű térképnek is köszönhető, hogy Homolka 1870-től az Államnyomda térképészeti osztályára került, ahol megindult karrierje. 1907. december 2-án hatvanhat éves korában hunyt el Bártfán, mint nyugalmazott főmérnök, az Államnyomda térképészeti osztályának volt főnöke, az aranykoronás érdemkereszt tulajdonosa.⁴⁰

A Telekzeti Könyomdában nyomtak katonai közigazgatási („a Magyar Korona államterületének honvédségi felosztása”) és közlekedési térképeket is. A közlekedési térképek elsősorban azt a célt szolgálták, hogy segítséget nyújtsanak az állami út- és vasútépítés, valamint a vízi közlekedés pillanatnyi állapotának felmérésében és a beruházások előkészítésében. Eredetileg a Kereskedelmi Minisztérium térképei közé tartozott az a 11 szelvény, amely Magyarország úthálózati térképének több változatát és a hozzájuk tartozó kimutatásokat és tervezeteket is megőrizte (MNL OL). A Telekzeti Könyomdában nyomtatott térképek közül minden szempontból kiemelkedik a *Magyar Szent Korona országainak postai, távírdai, vasúti és gőzhajózási térképe*, amely 1869-ben jelent meg. A térképet Gorove István földművelési, ipari és kereskedelemügyi miniszternek ajánlották, és 1:720 000 méretarányban készítették el. (5.)

1870-ben a Telekzeti Könyomda szinte teljes személyi állománya átkerült az Államnyomda térképészeti osztályára. Bauer Norbert, Kleinodi Gyula, Horváth Pál, Reiner Károly, Csapek Ede, Maczek Károly, Haslinger József, Fleischer Samu, Knorr Sándor, Hoffmann Róbert, Rückschloss János, Heiszler Jarosláv és Hátsek Ignác az Államnyomdában tovább dolgozott a magyar megyetérképek, a királyi és koronauradalmak, valamint más, állami érdekeltességű térképek kiadásán.

A Magyar Királyi Telekzeti/Kataszteri Könyomdában készült térképek jegyzéke

1. A hrádeki, soóvari, szomolnoki, diósgyőri és unghvári állam erdőségek térképe. – [1:495 000] 8 magy. mérf. [= 135 mm]. – Budán: M. K. Telekzeti Köny., 1869. – 1 térkl.: könyomat; 45 × 65 cm – OSZK TM 4 839

2. L. az első borító belső oldalán.
3. L. a hátsó borító belső oldalán.

³⁹ *PM Tiszti névtár*, 1869. 20., 38–39., 130.

⁴⁰ *A magyar földmérés*, 1992. 268., 284–286. Homolka József gyászjelentése (OSZK).

4. A Magyar Korona államterületének honvédségi felosztása / kőbe vésetett és nyomtatott a M. K. Telekzeti Könyomban. – [1 : 1 149 000] 5 auszt. mrf. [= 33 mm]. – [Buda]: [Államny.], 1871. – 1 térkl.: könyvnyomtatás, színes; 63×94 cm – OSZK TM 6 547, HIM B IX c 698

5. A Magyar Sz. Korona országainak postai, távvidai, vasuti és gőzhajozási térképe / tervezte, rajzolta ... Szalay László gondnok a Földmívelés Ipar- és Kereskedelemügyi M. K. Ministeriumban; kőbe vésetett Haslinger József műszaki iroda tiszt által; kőbe vése-

tett Mátzék Károly műszaki iroda tiszt által. – 1 : 720 000. – Budán: M. K. Telekzeti Köny., 1869. – 1 térkl.: könyvnyomtatás, színes; 107×153 cm – OSZK TM 6 240

6. L. a 13. oldalon.

7. A pécskai kincstár uradalom bérlet-földjei, telepítvényei és kisbérlet-földjei térképe 1869 évben. – [1 : 115 200] 1 hüvely[k] = 1600 bécsi öl. – Budán: M. K. Telekzeti Köny., 1869. – 1 térkl.: könyvnyomtatás, színes; 54×76 cm – OSZK TM 4 849, TM 4621, HIM B IX c 948

8. L. a 14. oldalon.

9. Gödöllői m. k. korona-uradalom térképe/ metz. Horváth és Fleischer iroda tisztek. – [1:57 600] 1 bécsi hüvely[k] = 800 bécsi öl. – Budán: M. K. Telekzeti Köny., 1869. – 1 térkl.: könyomat, színes; 54×76 cm – OSZK TM 4 612, HIM G I h 206/13

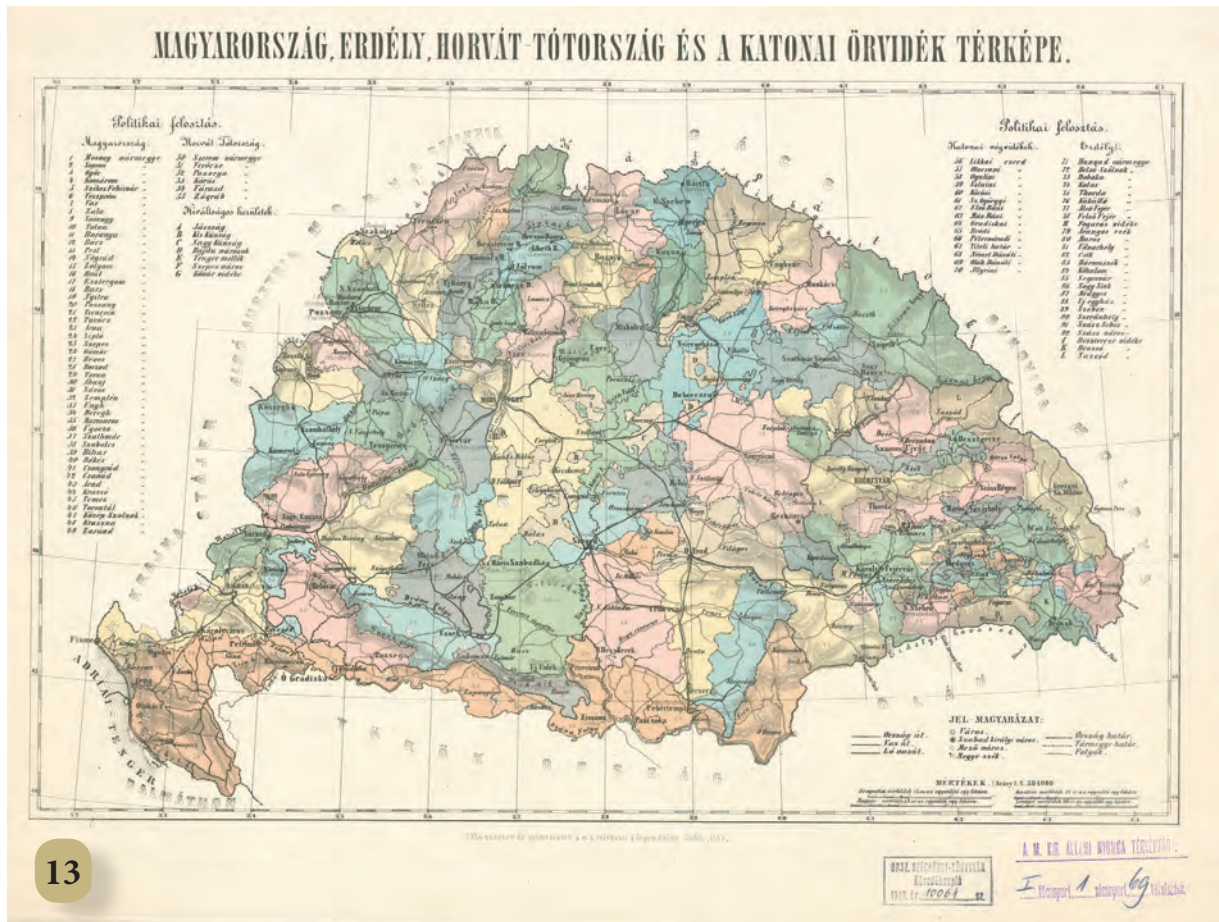
10. Gödöllői m. k. korona-uradalom térképe / metz. Horváth és Fleischer iroda tisztek. – [1: 57 600] 1 bécsi hüvely[k] = 800 bécsi öl. – Budán: M. K. Telekzeti Köny., 1869. – 1 térkl.:

könyomat; 42×56 cm – OSZK TM 351, HIM G I h 206/13

11. L. a 15. oldalon.

12. Magyarország bizottságilag tárgyalt úthálózatának térképe / a M. K. Közmunka és Közlekedési Ministerium 1-ső szakosztályának első ügyosztályától. – [1:1 149 000] 5 ausztr. mrf. [= 33 mm]. – Budán: M. K. Telekzeti Köny., [1869]. – 1 térkl.: könyomat, színes; 63,5×93 cm – OSZK TM 6 367

13

13. Magyarország, Erdély, Horvát-Tótország és a katonai örvidék térképe. – 1 : 2 304 000. – Budán: M. K. Telekzetek Könyvkiadó Vállalatának kiadásában, 1870. – 1 térkl.: könyvnyomtatás, színes; 63 × 92 cm – OSZK TM 6 734, MNL OL S 74 U 0020/1-11

14. Magyarország uthálózatának térképe. – [1 : 1 149 000] 5 ausztr. mrf. [= 33 mm]. – Budán:

M. K. Telekzetek Könyvkiadó Vállalatának kiadásában, [1870]. – 1 térkl.: könyvnyomtatás, színes; 63 × 92 cm – OSZK TM 6 734, MNL OL S 74 U 0020/1-11

15. Magyarország vasuti térképe. – [1 : 1 167 000] 10 ausztr. mérf. [= 65 mm]. – Budán: M. K. Telekzetek Könyvkiadó Vállalatának kiadásában, [1869]. – 1 térkl.: könyvnyomtatás, színes; 63 × 93 cm – OSZK TM 6 546

16. Moson megye átnézeti térképe / kőbe vésetett Fleischer Soma műszaki iroda tiszt által. – 1 : 144 000. – Budán: Magy. Kir. Katasteri Könyomda Int., 1870. – 1 térkl.: könyomat, színes; 51,5×65 cm – OSZK TM 2 900, TM 3 970, TM 2 766, TM 2 744

17. L. a 16. oldalon.

18. Ugocsa megye átnézeti térképe / kőbe vésetett Haslinger József műszaki iroda tiszt által. – 1 : 144 000. – Budán: Magy. Kir. Katasteri Könyomda Int., 1870. – 1 térkl. : könyomat, színes; 65×51,5 cm – HIM B IX a 2269, OSZK TM 2 908, TM 2 806, TM 2 747

19. Ung megye átnézeti térképe / kőbe vésett Knorr Sándor műszaki iroda tiszt által. – 1 : 144 000. – Budán: Magy. Kir. Katasteri Könyomda Int., 1870. – 1 térkl.: könyomat, színes; 67×53,5 cm – OSZK TM 2 903, TM 2 808, TM 2 748

16

18

19

■ A *Kataszteri Kalauz* első számának címlaprészlete

tes és ment legyen mindazon hibáktól, melyben az első kataszteri munka sínylett”. Az 1850-es években megkezdett kataszteri felmérésekbe ugyanis számos pontatlanság csúszott. Az akkori politikai viszonyok között kezdődő munkálatokat a földbirtokosok többsége ellenséges szemmel nézte és igyekezett birtokát minél értéktelenebbnek feltüntetni, az is előfordult, hogy a felmérést végzők elől földjük egy részét eltitkolták. Ugyancsak komoly gondot jelentett, hogy a „politikai alapon” kijelölt, általában cseh származású végrehajtók többsége nem értett a gazdasághoz, így nehezen tudta a földek termőképességét felbecsülni és ennek alapján a tiszta jövedelmet megállapítani. A felmérés gyakran szemmérték vagy meglépés által történt, amely azt eredményezte, hogy az első kataszteri telekkönyvekből több ezer holdnyi terület maradt ki. Maga az osztályozási rendszer is számos problémát felvetett: miután az egyes községek dülönként, de csupán magukban kerültek osztályozásra, és csak megyéenként igyekeztek arányosítani, gyakran előfordult, hogy egy gazda-

ságilag elmaradottabb település jóval több adót fizetett, mint prosperálóbb szomszédja, ahol sikerült a terület egy részét elhallgatni a felmérők elől vagy egyszerűen alacsonyabb osztályba besoroltatni.

Az 1870-es években újrainduló felmérésekben ezt úgy próbálták orvosolni, hogy irányelv-ként meghatározták: „*Osztályoztatik minden község dülönkint s földrészletenkint, osztályoztatik minden járás, melynek osztályai ismét, a kerületi bizottságok által egymással arányba és összhangba hozatnak. De ezután arányosítottanak az országos tanács által a kerületek osztályai is. És így az egész ország, vagyis annak minden vidéke, a másikkhoz képest igazságos és arányos osztályba lesz sorozva. Nem fordulhat elő tehát ezután az az eset, hogy Torontál megyében kisebb egy hold utáni adó, mint Nógrád és Hont hegyes vidékén vagy Zólyom vármegyében.*” Ugyancsak újdonságnak számított, hogy a kataszteri felmérésben ezúttal a birtokosoknak jóval nagyobb beleszólásuk volt, hiszen maguk közül bizottságokat és járási becslőt

is választhattak, aki a királyi becslőbiztossal együttműködve végezte a munkáját.⁶

Kulcsfontosságú volt, hogy a birtokos osztály támogassa az ekkor már az egész országra kiterjedő felméréseket, hogy a segítségükkel a korábnál igazságosabb adókulcsot állapíthassanak meg, amelytől az állam természetesen magasabb adóbevételt remélt.

Az osztrák birodalom annak idején az 1850-es években zajló felmérésektől azt várta, hogy Magyarország tiszta jövedelme 100 millió forint lesz, és a földadót ennek arányában vethetik ki. Geringer Károly császári biztos 1850. június 8-án kiadott körrendeletében azal biztatta a becsléssel megbízott hivatalnokokat, hogy „*kitűnő alkalmazkodásuk a telekadóideigleneg ügyében teendő munkálatoknál nekik a jövőre nézve különös ajánlásul szolgáló eddigi hivatalos pályájukon*”. Magyarországon azonban minden igyekezet ellenére csak 83 millió, Horvátországgal együtt 90 millió forint tiszta jövedelmet tudtak kimutatni, és a földbirtokosok még ez ellen is felszólalásokat tettek. Amikor a túlzottan magas becslések mérséklését azzal indokolták, hogy a szomszéd községek és vidékek tiszta jövedelmeit viszont alacsonyabbra becsülték, a felszólalási hatóságok azon területek jövedelmeit is előzékenyen a magasabb becslésekhez igazították. Végül a felszólalások folytán kiigazított felvétel Magyarországról 14 millióval többet, 97 milliónyi jövedelmet tüntetett fel, miközben a horvát területeken a felszólalások után a becsült értékek csökkentek. Mindez nagyban megalapozta a kataszteri felmérésekkel kapcsolatos ellenérzéseket, úgyhogy az 1875. évi törvény nyomán született népszerűsítő-ismeretterjesztő könyvek és kiadványok nem győzték hangsúlyoz-

ni: ezúttal minden más lesz, a törvényes hazai kormány és ennek közegei intézik a felméréseket, és nincs előzetes feltevés, hogy mennyi tiszta jövedelmet kell kimutatni.⁷

A lap kiadója és első szerkesztője, Gyürky Antal két számon átívelő cikkben igyekezett meggyőzni a földesurakat a kataszteri munkálatok hasznáról, hangsúlyozva, hogy „*az új kataszter által, a föld tiszta jövedelme alaposan s hitelesen leend kiszámítva, ebből biztos következtetést lehet vonni a föld értékére s az ország adóképességére is, mi által az ország anyagi erejének mérlege s hitele is emelkedni fog; mire pénzügyi viszonyaink között igen nagy szükségünk van. És ez áll az egyes birtokosokra nézve is, mert a hitelintézetek ezután több súlyt fognak a kölcsönkérő adótelegkönyvére fektetni mint eddig*”.⁸

A kataszteri munkálatokat természetesen nem csak a birtokosok akadályozták, erről a *Kalauz* is tudósított: „*Sáros, Máramaros és Ung megyékből írják: hogy a tudatlan nép a községnél létezett kataszteri munkákat elrejtgeti, hogy a kataszteri becslőbiztosok hozzá ne férhessenek, mert abban a hiszemben vannak, hogy ezek a népet telkeiktől akarják megfosztani vagy az urak előnyére rájuk nagyobb adót róni. (Mi ennek a legjobb orvossága? A népet felvilágosítani. Szerk.)*”⁹

A *Kalauz* szerkezete és tartalma

A folyóirat általában az előfizetési felhívással kezdődött, bár ennek helyét olykor átvették a szakcikkek, amelyek (terjedelmüktől függően) gyakran a következő számban folytatódtak.¹⁰ Az előfizetők toborzását főként a királyi becslőbiztosoktól várták, legalábbis az ilyen jellegű felhívások általában őket szólítják meg.

⁶ Minderről bővebben: KK, 1. (1875) 1:6–7. július 15. és KK 1. (1875) 2:10. augusztus 1.

⁷ Erről bővebben: EÖTVÖS KÁROLY: *A földadó és a kataszter az 1875. VII. törvénycikk szerint*. Bp., 1875. 55–57. és GYÜRKY ANTAL: *Népszerű magyarázata a földadó szabályozására vonatkozó 1875-ik VII. törvénycikknek*. Bp., 1875. Utóbbi szerző a művében (csakúgy mint a *Kataszteri Kalauzban*) igyekezett tudatosítani olvasóiban, hogy a kataszteri munkálatoknak és földbecslésnek nem célja az adómenyiség megállapítása, kizárólag az adókulcs kidolgozása, amely alapján a törvényhozás fogja majd évenként meghatározni, hogy az állam szükségletei alapján mennyi adót vessen ki.

⁸ KK, 1. (1875) 2:9–10. augusztus 1. A birtokosok kataszteri munkálatok fontossága iránti meggyőzésére a későbbi számokban is nagy hangsúlyt fektettek.

⁹ KK, 1. (1875) 3:19. augusztus 14.

¹⁰ Az előfizetési felhívás néha az újság végére került (pl. az 1. évfolyam 10. számában, ahol a szerkesztőségi levelek előtt találjuk).

1875 szeptemberében a *Kalauz* már arról írt, hogy a folyóiratot több uradalom is megrendelte, azon tisztjei számára, akik a munkálatok során a birtok érdekeit képviselik, ennek ellenére úgy tűnik, a lap egész fennállása idején meglehetősen kevés előfizetővel rendelkezett.

A szakcikkekben a rendeletek, törvénycikkek közlése és helyes értelmezése mellett különösen nagy hangsúlyt fektettek a gyakorlati tanácsadásra.¹¹ A folyóirat minden új információt megosztott olvasóival, legyen szó akár a felügyelők teendőiről, a kataszteri igazgatóságok munkaidejéről vagy a földadó-munkálatokat végzők illetményéről. Részletesen foglalkoztak a téli feladatokkal, amely az adótelekkönyvek kiegészítéséből és a tiszta jövedelem kiszámításából állt.¹² A cikkírók olykor kritikai hangvételű írásokat is megengedtek maguknak, élesen bírálták például az „új” kataszteri törvény hiányosságait¹³ vagy a munkálatok hanyag előkészítését.¹⁴ Miután a szakma „hivatalos” lapja volt,¹⁵ a szerkesztőség kötelességének érezte megvédeni a kataszterben dolgozó becslőbiztosokat (tulajdonképpen saját kollégáit), amikor más újságok vagy akár a *Kalauz* olvasói is hozzá nem értéssel vagy indokolatlan lassúsággal vádolták meg őket. Egy cikkben például azzal érveltek, hogy a felmérések azért húzódnak el, mert nincs kellő létszámú apparátus, a mezei munkák miatt nehézségekbe ütközik összehívni a községi bizottságokat, és maguk a kiigazítások is rengeteg időt vesznek el, amellyel a törvényhozás kezdetben nem számolt.¹⁶ Az olvasóikat mindazonáltal nem sikerült meg-

győzniük, amint arról már a következő szám egyik levele tanúskodik: *„Hogy az idő halad, ezt nagyon is tapasztaljuk, de hogy a kataszteri munkálatok is haladnának, ezt sajnos nem nagyon látjuk és tapasztaljuk [...] szívökre vehetnék az illető kataszterrel foglalkozó urak, hogy ennek a szegény, anélkül is koldusországának mily rettenetes költséget okoznak, egy kicsit jobban hozzá láthatnának a dologhoz [...] mi az 7-8 órát napjában dolgozni? Marad azért még idő sétálni és mulatni is. Ehelyett azonban a mi becslőbiztos és ügyvezető uraink úgy tesznek, mint régen a táblabírák (tisztelet a kivételeknek), azok is összejöttek nagy méltósággal, elváltak egy hétig is, együtt disputáltak is eleget, pipáztak is eleget, de azért nem végeztek semmit, aztán szétváltak, hogy majd máskor végeznek. A biztos és ügyvezető urak is nagy lármával hangoztatják, hogy ennyi meg annyi a dolguk [...] hanem azért nem nagyon látjuk, hogy készülnének a munkák. Rágyújtanak ők is a hosszúszerű pipára, kidugják az ablakon s édesen bámulják a cifrábbnál cifrább füstkarikákat, a telekkönyvek meg szépen fekszenek a jegyző urak asztalán.”*¹⁷

A *Kalauz* a magyarországi helyzet mellett külföldi kitekintéssel is szolgált: cikkeket közöltek többek között Anglia és Franciaország kataszteri felméréseiről.¹⁸

Az első évfolyam 8. számától kezdve állandósuló rovat lesz a „Vidéki levelek”, amelyben a kataszteri felmérések különböző területeken folyó előrehaladásáról számolnak be. A munkálatokat a sok adminisztráció mellett olykor nyelvi akadályok is hátráltatták. Az egyik Sá-

¹¹ Jó példa erre a „Tapasztalatok a kiigazítási munkák körül” című cikk, amely gyakorlati tanácsokat ad speciális helyzetek megoldására, például *„R.-ben azon eset fordult elő: hogy több földrészlet a Rima folyó mentén fekszik, melyből az utolsó kataszteri felmérés óta, a víz jó mennyiséget elmosott, ezen földrészek területi kiterjedése tehát megapadt, és így kérdés merült fel az iránt, hogy a régi mérték szerint írassanak-e be? A kiigazításnak a tényleges állapot szerint kell történnie, tehát csak oly területeket lehet felvenni, aminő jelenleg találhatók, ennek kitudása végett tehát a földrészeket felméréndők.”* KK, 1. (1875) 4:27–28. szeptember 1.

¹² KK, 1. (1875) 10:69–72. december 1.

¹³ KK, 1. (1875) 5:37–38. szeptember 15. Az 1875:VII. törvénycikelyt a későbbiekben is gyakran kritizálták a kalauz szerzői: *„Annyi módosítás mellett, mennyi ezen törvényjavaslatot érte, jó, hogy megmaradt a fő lényege”.* KK, 2. (1876) 8:58. május 1.

¹⁴ MÉSZÁROS KÁROLY: Kataszteri műveleteink akadályai s ezen akadályok gyógyszerei. KK, 1. (1875) 3:17–18. augusztus 15.

¹⁵ A „hivatalos” státuszt a kiadó önmaga határozta meg, és nem a szervezet vagy annak felügyeleti szerve adta ki, ezért a minősítést csak idézőjelben használhatjuk.

¹⁶ A kataszteri munkálatok állása. KK, 2. (1876) 8:58. május 1.

¹⁷ Nyílt levél Heves megyéből. KK, 2. (1876) 9:72. május 15.

¹⁸ Anglia földadója. KK, 3. (1877) 6:44–45. március 15. Franciaország földadója. KK, 3. (1877) 10:79–80. június 1.

ros megyei beszámoló arról panaszkodik, hogy a nép nem ért magyarul, így nem tudja olvasni a *Kalauzt* sem, amelyből pedig sok hasznos információról értesülhetne.¹⁹ Egy Bars megyei levél pedig a kataszteri mérnököket marasztalja el a nyelvtudásukat illetően: „*több kataszteri mérnök dolgozik aranyosmaróti járásban, akik egy hangot sem tudnak magyarul. Ezen urak mind csehek, és mint mondják, már 12 éve vannak az országban a kataszternél alkalmazva, és mily csodálatos, hogy ez idő alatt nem tudtak vagy nem akartak megtanulni magyarul. Mi elhisszük, hogy ezek ügyes és alkalmas emberek lehetnek, hanem azt mégiscsak megkövetelheti az ország (a törvény tényleg követeli is), hogy az ország hivatalos nyelvét értsék.*”²⁰

Ugyancsak állandó volt a „Vegyesek” rovat, ahol idevágó törvénycikkek magyarázatai, illetve a szakma fontosabb eseményeiről, például gyűlésekről, tanácskozásokról, elméleti és gyakorlati előadásokról szóló beszámolók jelentek meg. Olykor némi reklám is belefért a rovatba: az egyik számban például Serédy Géza Siketnémák Iparintézete könyvnyomdáját ajánlja az olvasók figyelmébe, ahol a kataszteri munkálatokhoz szükséges nyomtatványok megrendelhetőek.²¹ A 2. évfolyamtól kezdve a *Kalauzzal* kapcsolatos nyomdászati munkálatokat is ez az intézmény végezte, valószínűleg azért, hogy ezzel a megrendeléssel is támogassák a megváltozott munkaképességű embereket alkalmazó iparintézetet. Az első évfolyam még Besztercebányán, Machold Fülöp nyomdájában készült.²²

Az újságot végül szerkesztőségi levelek és a lap alján található pár soros tartalomjegyzék zárta. Olykor mellékletek is kapcsolódtak a laphoz, például az 1. évfolyam 3. számában Széll Kálmán írt magyarázatot a magyar királyi pénzügyminiszter 37.601. számú körrendeletéhez.

Kiadó, szerkesztők, szerzők

A lap cikkeinek megírásában számos szakember működött közre. A lap kiadója és első szerkesztője, Gyürky Antal, Madách Imre unokatestvére, a kor neves közgazdásza 1817. március 12-én született Felsőszelényben, Gyürky István vármegyei főügyész és Madách Anna fiaként. Miután egy baleset következtében ott kellett hagynia a hadsereget, ügyvédi pályára lépett, ám a szabadságharcban való részvétele miatt az abszolutizmus idején átmenetileg kiszorult a hivatali pályáról. Az 1850-es években a hazai ellenzék tevékenysége kizárólag az ország gazdasági fellendítésére korlátozódott: csak a gazdasági egyesületek gyűlésein és kiállításain lehetett összegyűlni és tanácskozni. Ezekben Gyürky is előszeretettel vett részt, és figyelme egyre inkább a mezőgazdasági szakirodalom felé fordult, ezen belül is leginkább a szőlészet és borászat érdekelte. Több borászati szaklapot is szerkesztett (*Szőlészeti és Borászati Közlemények, Borászati Lapok, Borászati és Kertészeti Füzetek*), amelyekben összegyűjtötte mindazt, amit fontosnak tartott a hazai és a külföldi borkereskedelemről, és tájékoztatást nyújtott a közigazgatási és egyleti kérdésekről, határozatokról. Számos könyvet is írt a témában, mivel azt vallotta, hogy „a szakkönyv a fejlődés egyik eszköze”. Közérthető nyelven megírt, szakismeretet terjesztő, gyakorlatias munkái nagy népszerűségnek örvendtek.

1867-ben a földművelésügyi tárca megbízásából Entz Ferenc kíséretében az ország bortermelő vidékeit járta végig és tapasztalatairól részletes jelentésben számolt be, amelyben Magyarország és Erdély szőlő- és bortermelésének kirívó fogyatékoságaira hívta fel a figyelmet. Ugyanekkor szülővármegyéjében törvényszéki bírónak választották, ezt követően szőlőválsági jogbiztos, majd árva-

¹⁹ KK, 2. (1876) 4:31. március 1.

²⁰ KK, 2. (1876) 12:95. július 1.

²¹ „A telekkönyvek, osztályozási és összesítési iverk ára konczonként 40 kr., a többi nyomtatványoknak pedig 36 kr.” KK, 3. (1877) 3:24. február 1.

²² A nyomdáról bővebben: KARCSÚ ANTAL ARZÉN: *A váci könyvnyomdászat története. Az itteni első nyomdai szabadalom százados évfordulója 1875-ki július 11-én tartott emlék-ünnepélyére.* Serédy Géza Siketnémák Iparintézetének könyvnyomdája, Vác. 1875. (<http://mek.oszk.hu/10300/10328/10328.htm>)

■ Gyürky Antalról készült metszet

széki elnök lett. 1875-ben az újonnan rendezett kataszterhez Besztercebányára nevezték ki felügyelőnek, amely tisztségétől 1880-ban vált meg, ám irodalmilag élete végéig aktív maradt.²³ 1890. július 31-én halt meg Dorogon.

Gyürky a *Kataszteri Kalauz* szerkesztését 1875. szeptember 1-jétől (az 5. számtól) növekvő hivatali elfoglaltságaira hivatkozva Szalay Józsefre ruházta át, ám a lap tulajdonosa és kiadója továbbra is ő maradt. Szalay József szerkesztővel kapcsolatban egyelőre nem rendelkezünk életrajzi adatokkal.

A *Kataszteri Kalauz*ba rajtuk kívül írt még cikkeket többek között Oroszlányi Albert besztercebányai becsőbiztos,²⁴ Mészáros Ká-

roly megyei főjegyző, Szilley Lajos pesti kerületi felügyelő²⁵ és Eötvös Károly.²⁶ Olykor név nélkül is leközltek cikkeket, ha magát az írást jónak találták, mások cikküket csak monogrammal vállalták.²⁷ A szaklap lehetőséget biztosított arra is, hogy a kollégák feltegyék kérdéseiket, megvitathassák problémáikat.²⁸ Egyes írások komolyabb visszhangot is kiváltottak és válaszcikkeket generáltak.²⁹

A *Kalauz* utolsó száma 1877. június 15-én jelent meg. Az újságban arról írtak, hogy a következő szám késve, július 15-én fog megjelenni, mert be kell várniuk az előfizetéseket, különben nem tudják intézni a nyomdát, tehát semmi jel nem utalt arra, hogy nem lesz folytatás, sőt, a szerkesztői levelekben még ígéretet is tettek az egyik olvasónak, hogy a következő alkalommal leközlnek a cikkét.³⁰

Annak ellenére, hogy a *Kalauz* csupán 3 éven keresztül működött, jelentősége mégis nagy, hiszen ez volt az első magyar földmérési folyóirat. Bár a kataszteri felmérések a lap megszűnése után is folytatódtak az országban, egy újabb szakközlönyre 15 évet kellett várni: 1892. március 1-jén jelent meg az első *Kataszteri Közöny*, Faragó Zsigmond szerkesztésében.³¹

A *Kataszteri Kalauz* összes száma 2012-től digitalizált formában is elérhető az Országos Széchényi Könyvtár Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázisában.³²

²³ GYÜRKY ANTAL emellett munkatársa volt az Egyetemes Magyar Encyclopaediának, vitéze a Szent Szilveszter rendnek, a német lovagrend Mária-keresztje tulajdonosa és a Szent István-társulat örökös alapító tagja. Életútjáról bővebben: CSÁKI KÁROLY: „Feltűnést nem keresve, csupán használni akarva dolgozott.” (Gyürky Antal élete és munkássága). *Nagy Iván Történelmi Kör évkönyve*, 1. (1994) 119–142.; P. ERMÉNYI MAGDOLNA: Gyürky Antal. *Magyar Agrártörténelmi Életrajzok*, 1. köt. Bp., 1987. 721–724.; SÁROSY GYULA: Gyürky Antal. *Vasárnapi Újság*, 6. (1859) 7:73–74. február 13.; TÖRÖK SÁNDOR: 175 éve született Gyürky Antal. *Magyar Szőlő- és Borgazdálkodás*, 1992; *Új Magyar Életrajzi Lexikon*. II. köt. Bp., 2001. 1206. Online is elérhető: OSVÁTH GYULA: Irodalom, tudomány, művészet. Pongrácz Elemér adatai alapján (<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0011/18.html>) és SÜLYOK JÓZSEFNÉ: Gyürky Antal (http://www.szepzold.hu/gyurky_antal)

²⁴ *Magyarország tiszti- és névtára*. Bp., 1879. 122.

²⁵ A magyar állami földmérés szolgálatában állt, 1885-től királyi tanácsos címmel kataszteri igazgatói beosztásban volt. RAUM FRIGYES: *A magyarországi földmérők és térképészek legfontosabb életrajzi adatai*. Bp., 1986–1987. 274.

²⁶ Eötvös 1875-ben néhány hónapig a Pénzügyminisztériumban a kataszteri munkálatok irányítását végezte.

²⁷ Pl. A birtokosok érdeklősége a kataszter iránt. *Egy gazda. KK*, 1. (1875) 6:43–44. október 1. és *KK*, 1. (1875) 8:56–57. november 1.

²⁸ Pl. BAJOMI FERENCZ: Egy kérdés. *KK*, 1. (1875) 11:82–83. december 1. A kérdés arra vonatkozott, hogy lehet-e a kiigazításnál a művelési ágak osztályozásában változtatni, amire a szerkesztőség igennel felelt.

²⁹ Pl. Légrády Antal közbirtokos levele Valus Mihály írására. *KK*, 1. (1875) 10:76. december 1.

³⁰ *KK*, 3. (1877) 11:88. június 15.

³¹ A *Kataszteri Közöny* digitalizálása az OTKA-kutatáshoz kapcsolódóan jelenleg már zajlik, a folyóirat részletes ismertetése az online elérhetőséget követően, a Catastrum hasábjain jelenik meg.

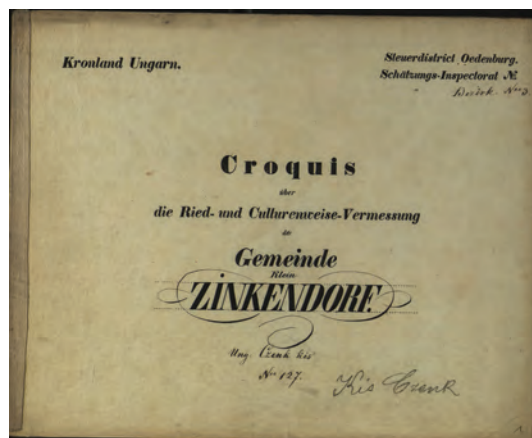
³² <http://www.epa.hu/02200/02292>

TÖRÖK ENIKŐ

Krokik, avagy kataszteri térképvázlatok

A 19. század második felében a kataszteri felmérés során többféle „vázlat”-rajz született: határleírási elővázlat, határvázlat, kitűzési vázlat (brouillon, térvázlat, tételőrajz vázlata, mezei vázlat, térszínvázlat, térszíni vázlat), kroski (croquis, terrajz, előszemleli tájékozási vázlat, térképvázlat területi összeállítással, dűlők vázlata), birtokvázlat (kimutatási vázlat, mutató vázlat, Indications-Skizzen), birtokrészletezési vázlat, számítási vázlat (számolati vázlat), térvázlat (terrajz, azaz megosztási, változási vázrajz).¹

Krokot kétszer készítettek a kataszteri felmérés keretében. Először az 1850-es években német nyelven, másodszer az 1870-es évek végén és az 1880-as évek elején magyar nyelven, formanyomtatvány (XVII. minta) felhasználásával. A krokik szerkesztését két alkalommal szabályozták, elsőként az *Utastítás a mérnöki munkálatok kivételére az 1850-ik évi martius hó 4-kén kelt legmagasb patens által rendelt földadóprovisoriumhoz*, majd az *Utastítás a földadó szabályozásáról szóló 1875. évi VII. törvénycikk értelmében a kataszteri munkálatok kiigazítása céljából bejelentett térfogati adatok helyességének ellenőrzése végett alkalmazandó közegek és eljárás tárgyában* cím alatt.

■ Kiscenk térképvázlatának címlapja (1854)
MNL OL, S 78 Sopron m. Kiscenk 1–2.

■ Kiscenk térképvázlatához tartozó területi kimutató (1854) – MNL OL, S 78 Sopron m. Kiscenk 1–2.

¹ *Utastítás a mérnöki munkálatok kivételére az 1850-ik évi martius hó 4-kén kelt legmagasb patens által rendelt földadóprovisoriumhoz*. [S. l.], 1850. (<http://www.dualizmus.hu/dokumentumok/mernoki.pdf>) (Mérnöki utastítás 1850) 7., 18., 23–26. és tartalomjegyzék; *Pótló utastítás a mérnökök számára a telekadó-ideiglenegnek életbeléptetése iránt*. [S. l.], 1851. (<http://www.dualizmus.hu/dokumentumok/NSZL12A003620.pdf>) (Pótló utastítás 1851) 3.; *Utastítás a földadó szabályozásáról szóló 1875. évi VII. törvénycikk értelmében a kataszteri munkálatok kiigazítása céljából bejelentett térfogati adatok helyességének ellenőrzése végett alkalmazandó közegek és eljárás tárgyában*. Bp., 1876. (<http://www.dualizmus.hu/dokumentumok/NSZL12A003660.pdf>) (Utastítás 1876) 28. és XVII. minta a 90. §-hoz; *Utastítás a földadó-kataszter nyilvántartásáról szóló 1885. évi XXII-ik tv.-cikk végrehajtása iránt*. [Bp.], 1885. (http://www.dualizmus.hu/dokumentumok/Utastitas_1885.pdf) 7., 13., 32., 70–71.; SZIKSZAY ELEK: *Rendeleték tára a részletes felmérés végrehajtására 1872–1888. február végéig*. Pozsony, 1888. 25., 37.; *Minták és mellékletek az országos kataszteri felmérés végrehajtása iránt a m. kir. Pénzügyministerium által 1904. évi december hó 17-én 1583. szám alatt kiadott utastítás I. részéhez*. Bp., 1906. 8–9., 16., 27–30., 35., 47. minta.

■ Kiscenk 1 : 14 400 méretarányú térképvázlata (1854) – MNL OL, S 78 Sopron m. Kiscenk 1–2.

Krokik az 1850-es évekből

Az 1850. évi mérnöki utasítás szerint a kroski a felméréndő terület, határ szemlélése, tájékozása, szemrevétele során készült, a terület kiterjedéséről, felosztásáról és műveléséről nyújtott képet, egyúttal magába foglalta a legfontosabb adatokat a további felmérés előkészítéséhez.

A szemrevétel alkalmával a mérnökök megrajzolták a terület, egy adóközség körülbelüli vázlatát, a kroskit. Ehhez régebbi felméréseket is felhasználhattak, ezek hiányában részben a távolságok kilépése, részben szemmérték alapján, iránytű (tájtű, boussole), mérőasztal (részletező vagy kitűző asztal) és léptékvonalzó (skála) alkalmazásával készült a kroski. A mérnök végigjárta az egész felméréndő határt, majd a természetes és mesterséges választóvonalak (utak, vizek stb.) mentén megtekintette az egyes birtokrészleteket, telkeket, megkereste a megfelelő helyeket, pontokat az alapvonal mérésére és a mérnöki főháló kitűzésére. A megrajzolt

térképvázlaton a művelési ágakat, a település ábráját, az alapvonalra és háromszögpontra alkalmas helyeket kellett feltüntetni.² A vázlatokat két példányban kellett elkészíteni, az egyiket az ügyvezető vagy a járási becslőbiztos kapta, a másikat pedig a főmérnök.³

A kis, többnyire haránt alakú füzet borítócíme általában *Croquis über die Ried- und Culturenweise-Vermessung der Gemeinde...* volt. A füzet két részből áll, egy térképből (*Catastral Gemeinde...*) és egy területi kimutatásból (*Zusammenstellung des nach Rieden und Culturen vermessenenen Areale der ganzen Catastr. Gemeinde...*). Az utóbbi táblázatos formában a térképen római számmal jelölt dűlők nevét, a dűlőkön belül betűjellel ábrázolt művelési ágakat és azok nagyságát tartalmazza. Gyakran előfordul, hogy a térképre a dűlőneveket is rávezették, mint például Kiscenk 1854. évi vázlatára. A színes térképen sárgával jelölték a szántót, zölddel a rétet, sötétszürkével az erdőt, sárgásfehérrel az utakat, fehérrel vagy

² Mérnöki utasítás 1850. 7.

³ Pótló utasítás 1851. 2.

halványpirossal a belterületet, rózsaszínnel a gyümölcsöst, piros vonallal a település és a dűlők határát, valamint késsel a tavakat, folyókat, mocsarakat stb. Az utasítás nem foglalkozik a vázlatok méretarányával, csak azt köti ki, hogy a rajz lehetőleg „egy táblára” kiferjen. A legtöbb vázlaton nem is szerepel lépték, de ha mégis, akkor a méretarány rendszerint 1:28 800. Nagyobb településeket vagy kihajthatós formában több lapra rajzolták, vagy kisebb méretarányban (pl. 1:57 600) ábrázolták.

Térképvázlatok az 1870-es évekből

Az 1875-ben elrendelt kiigazítás, helyszínelés során újabb térképvázlatokat kellett készíteni, területi összeállítással. Kiigazítás – a változások vezetése, illetve a felmérési hibák javítása – alkalmával a térképvázlatokat a birtokrészletezési vázlat, vagyis a birtokvázlatokhoz tartozó áttekintő térkép alapján, a változások figyelembevételével kellett megrajzolni. A művelési ágak feltüntetésekor a birtokvázlatokat és a helyszínelés eredményeit is fel kellett használni. Ha a részletes felmérést követően tagosítás történt az adott településen, akkor a tagosítási térképek alapján kellett megszerkeszteni a térképvázlatot. A területi összeállításban a kiigazított kataszteri telekkönyv és osztálykivonat alapján kellett megadni a dűlők és művelési ágak nagyságát.

Helyszíneléskor a mérnök a terepre utazott, megszerezte a legújabb mérnöki felvételeket, tagosítási és egyéb térképeket, tudomást szerzett a változásokról, majd a terepen bemérte vagy szemmértékkkel felvette a változásokat. A bemérések eredményeit a könyvomatú kataszteri térképeken, a birtokvázlatok vagy a tagosítási térképek másolatain, illetőleg az állandó kataszteri térképeken kellett feltüntetni. A mérési eredmények és a korábbi kataszteri munkarészek felhasználásával kellett a térképvázlatot elkészíteni. Erre a téli munkaszakaszban – december 1-jétől március végéig – is sor kerülhetett, akár egy másik mérnök által.

A haránt alakú füzet címe „...kataszteri község vázlat”, amely a térkép mellett az „Összeállítás ... kataszteri község dűlő- és művelési ágak szerinti területének” című táblázatot is magában foglalja. A táblázat, az ún. „területi összeállítás” a térképen piros római számmal jelölt dűlők nevét és művelési áganként területük nagyságát tartalmazza. A dűlők egyes részeit fekete arab számok mutatják. A térképvázlat méretaránya 1:28 800 kellett legyen, ha a község területe 10 000 holdnál kisebb, 1:72 000 pedig ha annál nagyobb volt. A térképeken szereplő feliratok szerint a vázlatok korábbi, 1:7200 méretarányú felvételei alapján készültek. Ha a birtokvázlat vagy a birtokrészletezési vázlat alapján készült a térképvázlat, akkor a szelvényvonalakat azoknak megfelelően fel kellett tüntetni. Cinóberpiros vonal jelölte a dűlők, sárga vonal az „aldűlők” határát, a művelési ágakat színekkel különböztették meg. A térképre átnézeti vázlatot is kellett rajzolni, amelynek a méretaránya 1:144 000 volt. Ez az átnézeti vázlat azonban gyakran lemaradt a térképről. A térképvázlatot a kataszteri mérnök, a felülvizsgálat és a határvonalak összeegyeztetése után pedig a felmérési vezető is aláírta. A címlapon a mérnök által végrehajtott műszaki helyszínelést a községi bizottság, illetve a községi előljáróság két tagja által „a helyszínelés és a változások bemérése jelenlétünkben végrehajtott” záradékkal kellett igazolni. A térképvázlat gyakran másolatban is fennmaradt.⁴

Kataszteri térképvázlatok a levéltárak és a könyvtárak gyűjteményében találhatóak, így például a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Kataszteri gyűjteményében a térképek (S 78) és iratok (S 79) között vagy az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában a Bv (birtokvázlatok) jelzet alatt.

Jobbra felül: Gárdonyi térképvázlatának címlapja és 1:28 800 méretarányú térképvázlata (1878) – MNL OL, S 78 Somogy m. Gárdonyi 1–2. ■

Jobbra alul: Gárdonyi térképvázlatához tartozó területi ki-mutatás (1878) – MNL OL, S 78 Somogy m. Gárdonyi 1–2. ■

⁴ Utasítás 1876. 28., 30., 39–46., 52.

OTKA-PÁLYÁZATOK

A kataszteri felmérés térképeinek és iratainak forrásfeltárása (K 105 886)

2012-ben a Magyar Országos Levéltár OTKA-pályázatot nyújtott be az őrizetében található kataszteri térképek és iratok feldolgozására. A pályázatot Reisz T. Csaba (vezető kutató) és dr. Török Enikő (senior kutató) készítették, 20 052 000 Ft ösztámogatást igényelve a projekt megvalósításához. A pályázatot a bírálók és az OTKA Bizottság támogatásra érdemes alapkutatásnak ítélték, és 18 072 000 Ft-ot biztosítottak a célokhoz. A pályázat főbb elemeit és a bírálatokat a projekt átláthatósága, valamint a később OTKA-pályázat benyújtására vállalkozók munkájának segítése érdekében tesszük közzé. Következő számunkban az első évi teljesítmény beszámolóját közöljük majd.

I. Pályázat

1. Részletes kutatási terv

Háttér, megoldandó problémák, saját előzmények

A modern állam a magánosok vagyoni erejét meghaladó közösségi, továbbá államszervezési feladatai (állam- és közigazgatás, igazgatszolgáltatás, közbiztonság, gazdasági élet szabályozása, egészségügy, oktatás, kultúra stb.) költségeinek fedezésére a magántulajdon és a termelés, a forgalom és a fogyasztás egy részét különféle jogcímenek (egyenes- és fogyasztási adók, vámok, jövedékek, illetékek, díjak formájában) önkényesen, rendeleti úton vagy törvényes felhatalmazás alapján elvonja.

Az alapvetően agrárgazdálkodást folytató országokban, így a Habsburg Monarchiában és a részét alkotó Magyarországon az egyik alapvető adótárgy a föld volt, így az államhatalom számára ennek adóztatása egyértelmű törekvés volt. Már II. József is kísérletet tett

arra, hogy az adó alapjául szolgáló földterület nagyságát, a művelési ágakon és minőségen alapuló jövedelmét az adó lehetőleg igazságos, mindenesetre elviselhető mértékű kivetéséhez minél pontosabban meghatározzák. A józsefi kataszteri felmérés 1785-ben indult, ám az uralkodó halálos ágyán e rendeletét is visszavonta. A polgári lakosság ellenállása miatt a katonasággal végeztetett felmérések dokumentációja jórészt áldozatul esett a megyei nemesi közönség bosszújának.

Az állami feladatok költségigénye azonban nem nélkülözhetette a földadó bevételeit, ezért az örökös tartományokban 1817-ben bevezették az állandó (vagyis hosszú időre megállapított adóalapként szolgáló) földadókatasztert. Tekintettel arra, hogy a földterület felmérése évekig eltartott, 1819-ben egy elsősorban becslésen alapuló ideiglenes földadó bevezetését is elrendelték. A kataszteri felmérések végzetével, annak alapján szabályozták a földadót 1869–1881 között.

A szabadságharc leverése után a Habsburg-államigazgatás Magyarországon is hasonlóképpen járt el: 1849. október 20-án császári nyílt parancs (pátens) rendelte el az állandó földadókataszter felállítását, és annak elkészültéig 1850. március 4-én egy újabb pátens az ideiglenes földadókataszter elkészítését rendelte el (1853-ra elkészült). Ez szolgált a földadó kivetésének alapjául 1883-ig.

A részletes kataszteri felmérés az 1853-ban megkezdett háromszögelési felmérések alapján, 1856-ban indult meg, és bár az egész ország területén nem, 1916-ra már az állam 81%-ára vonatkozóan elkészült. A kataszteri felmérés szervezetét, az ott alkalmazott mérnököket számos egyéb szakmai feladattal terhelték, amik hátráltatták a felmérési munkálatokat. 1875-ben földadó-szabályozási munkálatok indultak,

de ezen kívül szerepet kaptak a telekkönyvi betétszerkesztésben, a birtokrendezéseknél, végezték a mérnöki felmérést, helyszínelést és nyilvántartást, továbbá bírósági eljárásoknál működtek közre, és egyéb feladatokban is részt vettek (Duna, Tisza hullámterének helyszínelése, erdőbirtokok háromszögelése, bányászati érdekű háromszögelési és felmérési munkák, határrendezés).

Az előkészületi, tisztázati, másolati térképek, valamint a kapcsolódó iratanyagok a térképtárakba kerültek, de az anyag egyes másolatait hivatalból a járásbírók és a községek is őrizték. A történeti forrásanyag a megyei levéltárakba került (szerencsés esetben az iratképzők iratanyagával, illetékesség alapján), illetve az Országos Levéltárba és az Országos Széchényi Könyvtárba is jutottak térképek és iratok. A levéltárosok előtt ismert volt, hogy a Földmérési és Távérzékelési Intézet is őriz kataszteri térképeket és iratokat, de azok tartalmáról és mennyiségéről csak 2012 februárjában (!) szerzett pontos tudomást a Magyar Országos Levéltár (MOL). Eszerint a FÖMI őrizetében található a kataszteri felmérés

- térképei (1850–1930), kb. 56 000 szelvény;
- térképeinek könyvmatos példányai (1850–1930), kb. 10 000 szelvény;
- mérési és számítási könyvei (1850–1930), 1400 kötet;
- háromszögelési munkarészei (1851–1858), 250 könyv és 1800 tasak;
- lappontsűrítési meghatározási terveinek munkarészei (1850–1858), kb. 450 tasak.

2003-ban a közgyűjteményekben őrzött kulturális közvagyon felmérését és digitalizálási lehetőségeit meghatározó dokumentum a levéltári területen a kéziratos és nyomtatott térképek digitalizálását határozta meg egyik prioritásként (a középkori oklevelek és a testületi jegyzőkönyvek mellett). Ennek hatására a Nemzeti Kulturális Alap 2007–2009 folyamán több alkalommal támogatta kataszteri térképek digitalizálását és később online publikálását. A megyei levéltárakban őrzött kataszteri térképek, valamint a MOL-ban őrzött kataszteri térképek és kataszteri oleáták digitalizá-

lása, részbeni georeferálása és interneten közzététele valósult meg, az anyagokat a Magyar Levéltári Portálon és a MOL adatbázisaiban lehet elérni (www.leveltariportal.hu és www.mol.gov.hu/digitalia).

A MOL-ban végzett térkép-digitalizálási munkálatokkal egyidejűleg e projekt szenior kutatói módszertani tanulmányt készítettek a kataszteri térképek digitalizálásáról. Ebben a kataszteri felmérések történetére és az iratanyag levéltárba kerülésére, tartalmára vonatkozó szerény adatokat is összegyűjtötték (http://www.mol.gov.hu/letoltes.php?d_id=393).

Meg kell azonban állapítanunk, hogy a digitalizálási munkálatok folyamán sem sikerült az ország teljes területére vonatkozó térképanyagot feltárni és legalább virtuálisan egyesíteni (ahogy az az újabb tényekből látszik, helyesen gondoltuk, hogy az iratanyag jó része a FÖMI-nél vagy a megyei földhivataloknál található meg). Azt is megállapíthatjuk, hogy a térképanyag a kapcsolódó iratanyag nélkül csak csekély részben alkalmas a történeti forrásérték kiaknázására, sok esetben pusztán illusztrációként használható csak fel. Éppen ezért szükséges, hogy a legnagyobb kataszteri gyűjteménnyel rendelkező, az annak feltárásában és online közzétételében legnagyobb eredményeket felmutató nemzeti közgyűjtemény, a MOL jelen projekt feladatait elvégezze.

Jelen projekt előzménye és előkészítése a projektvezető 2009–2012 között futó Bolyai János Kutatási Ösztöndíja, amely a kataszteri felmérések forrásanyagának feltárását és részbeni feldolgozását tűzte ki célul, ennek eredményeit a www.dualizmus.hu oldal „Kataszteri felmérések” rovatában teszi közzé.

2. Hipotézis, kulcskérdések, a projekt célkitűzései

Jelen pályázat célja, hogy a MOL-ban őrzött kataszteri iratok (S 79 törzsszám) feltárását elvégezze, valamint a kataszteri felmérések történetére vonatkozó hiányzó, homályos, pontatlan vagy zavaros tényanyagot tisztázza és közzétegye.

Ennek keretében a projekt:

1. Feltárja és közzéteszi a kataszteri felmérésre (is) vonatkozó

- jogszabályokat;
- országgyűlési dokumentumokat;
- kormányjelentéseket, statisztikákat, költségvetési adatokat;
- személyi állomány prozopográfiai adatbázisát, kiegészítve a felmérési szelvények elkészítésében való konkrét részvétel adataival;
- szakkifejezések definícióit, elhatárolását, pontatlanságainak tisztázását, valamint korabeli és jelenkori terminus technicusok konkordanciáját.

2. Elkészíti a MOL-ban őrzött *S 79 Kataszteri iratok* anyagának feltárását, nyilvántartásba vételét, jegyzékelését/katalogizálását.

3. Digitalizálásra előkészíti, digitalizáltatja és hozzáférhetővé teszi a felmérési előrajzokat (Feldskizzen), dűlőjegyzéket, birtokosok jegyzékét és házsámjegyzéket.

4. Kataszteri forrásismereti kézikönyvet állít össze, amely a kataszteri felmérés valamilyeni dokumentumát rendszerezve és hierarchikusan, egymáshoz való kapcsolódásukat feltárva leírja, mintaképpel látja el, adattartalmát értékeli és forrásfeltárását elvégzi.

Ad 1. Előkészületi munkaként a MOL munkatársaiként közreműködtünk az állami költségvetés és zárszámadás, a tiszti címtár, a kormányjelentések, az abszolutizmus kori rendeletek digitalizálásában; a feladatot ezek és az országgyűlési nyomtatványok (mpgy. ogyk.hu) feldolgozásával végezzük el. Végzi: Reisz T. Csaba, a szakkifejezések tisztázását Török Enikő.

Ad 2. Az állag 1218 csomóból áll, 1783 település adatait tartalmazza. A csomók a települések felvételi, ritkábban helyszínelési előrajzát, mérési vázlatokat, birtok-/földrészleti, határleírás, számítási [számolati], birtokváltozási stb. jegyzőkönyveit és azok függelékeit tartalmazzák. Csak egy alapadatokat tartalmazó jegyzék áll rendelkezésre (településnév, évszám, néhány iratanyagtípus [birtokrészleti jegyzőkönyv, számolati jegyzőkönyv, határleírás, fel-

vételi előrajz és egyéb], és pl. a házsámjegyzék, birtokosok névjegyzéke, ami családkutatás során könnyen használható lenne, nem jön elő a jegyzékből), ezáltal pontos ismeretekkel nem rendelkezünk az iratanyag minőségi és mennyiségi összetételéről. Eddig 161 csomót dolgoztunk fel, ennek alapján a felmérési előrajzok számát 56 000-re tesszük, és eddig 1846 rekordot készítettünk belőle a térképtári adatbázis számára (az eddig készített rekordokból 1509 leírás elérhető a <http://mol.arcanum.hu/terkep> címen). 2012 végéig még kb. 120 csomó feldolgozását, 1500 rekord elkészítését tervezzük. (Pályázat nélkül a feldolgozás kb. 8-10 évig tartana). Az iratanyag paginálása, rendezése és leírása napi 10 rekorddal és összesen 10 000 rekorddal számolva 2 fő 2 évi munkájával készíthető el. Erre a munkára később kiválasztandó PhD- vagy MA-hallgatót, esetleg BA végzettségű fiatal munkatársat foglalkoztatnánk, napi 4-8 órában, egymást váltva, két munkaállomáson, Török Enikő szakmai irányításával. Tervezett megbízási díj: 149 500 Ft/fő/hó (8 órás munkavégzés esetén): H1 fizetési fokozat (129 500 Ft) és egészségkockázati pótlék (20 000 Ft) figyelembevételével.

Ad 3. A digitalizálást és az online szolgáltatást költséghatékonyasági okokból külső vállalkozóval kívánjuk elvégeztetni. Tervezett költsége az 56 000 szelvény kétoldalas digitalizálása esetén 50 Ft/felvétel + áfa, vagyis $112\,000 \cdot 50 \text{ Ft} \cdot 1,27$ (áfa) = 5 600 000 Ft + 1 512 000 Ft. A munkákat 2013–2015 folyamán végeztetjük el. A digitalizálást a MOL több mint egy évtizede együttműködő partnere, az Arcanum Adatbázis Kft. (www.arcanum.hu) végzi el, ez a legköltséghatékonyabb megoldás.

Ad 4. A kataszteri forrásismereti kézikönyv oktatási és forrásfeltárási segédletként készül el, tapasztalt egyetemi oktató közreműködésével, a projekt 3. évében. A kötet tartalmazza a forrástípusok képét, leírását, kapcsolódását a többi forrástípushoz, adattartalmának bemutatását és forrásértékelését, a forrástípusok őrzési helyeit, kutatási segédleteit, esetleges szakirodalmát. Végzi a projektben: Reisz T. Csaba és Török Enikő.

3. Az alkalmazott kísérleti módszer

a) A forrásanyag jelentős részét eddig is a MOL könyvtári állományának digitalizálásával állítottuk elő, jelen projekt vezetőjének szinte kizárólagos közreműködésével (állami költségvetés, zárszámadás, kormányjelentés, tiszti címtár, kormánylap). Más digitális tartalmak (országgyűlési iratok, *Pénzügyi Közlöny*) felhasználásával, valamint könyvtári anyag (*Kataszteri Közlöny* – OSZK) feltárással végezzük el a szakirodalmi, jogi, történeti feltárást.

b) Az adatrögzítést a MOL-ban jelenleg is vezetett, Folio Viewsban működő térképtári adatbázisban végezzük, ez egyúttal a MOL honlapján elérhető térképkatalógus és a Magyar Levéltári Portálon futó online adatbázis évenkénti frissítésének is alapul szolgál, így a publikáció a projekt futamideje alatt legalább 2-3-szor frissül majd.

4. Valószínűsített eredmények

1. A kataszteri felmérésekre vonatkozó jogszabályok, országgyűlési iratok feldolgozása és hozzáférhetővé tétele (ha addig más úton nem biztosított) megtörténik.

2. A kataszteri felmérésben részt vevő személyi állomány feldolgozása és közzététele megtörténik.

3. A MOL S 79 Kataszteri iratok feltárása, katalógizálása megtörténik.

4. A MOL S 79 Kataszteri iratok „Feldszíven” anyaga (56 000 szelvény) digitálisan online elérhető.

5. „A kataszteri felmérések forrásainak elemzése” tankönyv/módszertani útmutató elkészül és hozzáférhető.

5. Kutatási infrastruktúra (eszközök, személyi állomány)

Eszközigeény

a) A projektvezető számára 1 notebook, a projekt többi tagja számára összesen 3 asztali számítógép és a feldolgozandó anyag jellegére tekintettel nagyméretű (legalább 24”) monitor. 2 munkaállomáson váltott műszakban dolgozik a 2-3 később felveendő kutató.

b) A kommunikációs és informatikai hátteret a MOL biztosítja (rezsiköltségben érvényesítve).

Személyi állomány

a) A munka elvégzését a MOL két munkatársa, Reisz T. Csaba (projektvezető) és dr. Török Enikő, a Térképtár referense irányítja. A projektvezető és a senior kutató mint MOL-alkalmazottak nem jogosultak személyi kifizetésre.

b) Az S 79 Kataszteri iratok állagának feldolgozását legfeljebb 3 fő félállású, később felveendő kutató végzi. E kutatókkal szembeni elvárás a történelem, levéltár, könyvtár, földrajz vagy térképész szakon szerzett legalább BA fokozatú egyetemi diploma megléte (preferált a PhD-képzésben részvétel). E kutatók alkalmazása: 2013. január 1-jétől 2015. június 30-ig (30 hó). Tervezett költség 149 500 Ft/fő/teljes állás/hó.

c) A „Kataszteri forrásismereti kézikönyvet” olyan később felveendő kutató közreműködésével állítjuk össze, aki történelemtudományban tudományos fokozattal rendelkezik, és térképtörténeti tanulmányokat folytatott, írt, és e tárgyban, továbbá általánosan egyetemi oktatási tapasztalattal rendelkezik.

6. Időterv (lásd a következő oldalon)

Mi a kutatás jelentősége?

Röviden írja le, milyen új perspektívát nyitnak az alapkutatásban az elért eredmények, milyen társadalmi hasznosíthatóságnak teremtik meg a tudományos alapját.

A projekt eredményei elősegítik a kataszteri felmérések (más gyűjteményekben található) forrásanyagának további feltárását, azonosítását, rendszerbe illesztését; biztosítják a Magyar Országos Levéltárban őrzött térkép- és iratanyag kutathatóságát (részben elektronikus úton). A forrásanyag értékelését és hasznosíthatóságát segíti elő a történettudomány, a helytörténetet kutató professzionális és magánérdeklődők számára, valamint az oktatásban (segítve ezzel a mai földméréstudományi diszciplínákat is). Lehetővé teszi a kataszteri felmérések dokumentumainak nemzetközi szintű összehasonlítását.

A kutatás összefoglalója, célkitűzései laikusok számára

Ebben a fejezetben írja le a kutatás fő célkitűzéseit alpműveltséggel rendelkező laikusok számára. Ez az összefoglaló a döntéshozók, a média illetve az adóízetők tájékoztatása szempontjából különösen fontos az OTKA számára.

A polgári állam az állami feladatokhoz szükséges pénzügyi források egy jelentős részét a föld mennyiségi és minőségi adatai alapján meghatározott jövedelme után kivetett földadóból teremtette elő. A földadó arányos és lehetőség szerint igazságos kivetése érdekében szükség volt az egész ország helyszíni bejárással végzett felmérésére. E célt szolgálták 1850–1918 között az ún. kataszteri földmérés munkálatai. A felmérés iratanyaga ma több közgyűjteményben található, teljes körű mennyiségi és tartalmi feltárása, nyilvántartásba vétele, kutathatóságának biztosítása nem történt meg. A projekt eredménye nemcsak a tudományos kutatók számára tisztáz és nyit meg egy fontos forrásegyüttest, de a helytörténeti és családtörténeti kutatók számára is jelentős segítséget biztosít.

Munkaterv**2013****1. Szakirodalom**

Feladat (F): A korábban megkezdett feltárás befejezése, bibliográfia elkészítése és közzététele. A későbbiekben a naprakészség fenntartása.

Eredmény (E): Az eddig nyomtatásban megjelent művek rendszerezett formában hozzáférhetőek. ONLINE publikálás.

Végzi (V): Reisz T. Csaba, 2 hó; Török Enikő, 2 hó.

2. (Jog)szabályok

F: a) A kataszteri felmérésre, földadóra vonatkozó törvények és rendeletek kronologikus listája, pdf-es formában a teljes szöveg (lehetőség szerint kereshető formában) közzététele.

b) A felmérési utasítások közzététele.

E: A jogszabályok és szabályok hozzáférhetőek, a kutatás kezdetétől elérhetőek. ONLINE publikálás.

V: Reisz T. Csaba, 6 hó.

3. Parlamenti nyomtatványok

F: Képviselőházi és Felsőházi irományok, naplók és jegyzőkönyvek jegyzékelése.

E: Az országgyűlési nyomtatványokban a kataszteri felmérésre, földadóra vonatkozó közvetlen vagy utalásszerű adatok jegyzéke készül. ONLINE publikálás.

V: Reisz T. Csaba, 6 hó.

4. S 79 Kataszteri iratok feltárása

F: Tervezett rekordok száma 4000, kb. 300 csomó feldolgozása, katalógusban leírása, digitalizálásra előkészítése.

E: A MOL adatbázisában vezetett adatok a MOL Térképtári adatbázisban és a Magyar Levéltári Portálon legalább 1x (november körül) frissülnek és kiegészülnek.

V: Török Enikő, 12 hó, 3 felveendő kutató, 12-12 hó.

5. Feldskizzen

F: Digitalizálás, I. ütem, kb. 23 000 szelvény kétoldalas felvételezése.

E: Digitális állomány elkészül, az adatbázis frissítésekor ez is online hozzáférhetővé válik.

V: Külső vállalkozó.

2014

1. Személyi adattár

F: A *Tiszti címtár* és a *Pénzügyi Közlöny* kataszteri felmérésre vonatkozó személyi állományának összeállítása Excel-ben.

E: Személyi állomány szervezeti struktúra szerinti bemutatása. ONLINE publikálás.

V: Reisz T. Csaba, 12 hó, Török Enikő, 6 hó.

2. S 79 Kataszteri iratok feltárása

F: Tervezett rekordok száma 4000, kb. 300 csomó feldolgozása, katalógusban leírása, digitalizálásra előkészítése.

E: A MOL adatbázisában vezetett adatok a MOL Térképtári adatbázisban és a Magyar Levéltári Portálon legalább 1x (november körül) frissülnek és kiegészülnek.

V: Török Enikő, 12 hó, 3 felveendő kutató, 12-12 hó.

3. Feldskizzen

F: Digitalizálás, II. ütem, kb. 23 000 szelvény kétoldalas felvételezése.

E: Digitális állomány elkészül, az adatbázis frissítésekor ez is online hozzáférhetővé válik.

V: Külső vállalkozó, 6 hó.

4. Kataszteri forrásismereti kézikönyv

F: A forrástípusok összegyűjtése, leírása, strukturálása és elemzése.

E: Kézikönyv készül, mintalapok megjelennek. ONLINE publikáció.

V: Felveendő kutató, 3 hó.

2015

1. S 79 Kataszteri iratok feltárása

F: Tervezett rekordok száma 2000, kb. 150 csomó feldolgozása, katalógusban leírása, digitalizálásra előkészítése.

E: A MOL adatbázisában vezetett adatok a MOL Térképtári adatbázisban és a Magyar Levéltári Portálon legalább 1x (november körül) frissülnek és kiegészülnek.

V: Török Enikő, 6 hó, 3 felveendő kutató, 6-6 hó.

2. Kataszteri forrásismereti kézikönyv

F: A forrástípusok összegyűjtése, leírása, strukturálása és elemzése.

E: Kézikönyv teljesen elkészül. ONLINE publikáció.

V: Felveendő kutató, 9 hó.

3. Összefoglaló tanulmány

F: Az elvégzett munkáról és a feltárt adatokból a kataszteri felmérésre vonatkozó tanulmány elkészítése.

E: Önálló könyv formájában összefoglaló készül.

V: Reisz T. Csaba, 8 hó, Török Enikő 8 hó.

Költségvetés és indoklása

Kutatói alkalmazás (1.2.1) indoklása (magyarul)

A tervezett munkákat a MOL munkatervében és alkalmazotti létszámával csak nagyon lassan, 8-10 év alatt lehet elvégezni. Az elvárt végzettségű fiatal kutatók felkészültsége az önálló, csak irányított és ellenőrzött munkavégzésre megfelelő, és bevonásukkal belátható időn belül elkészül az iratanyag feldolgozása és közzététele.

Járulékok (2. költségsor) indoklása (ha a tervezett összeg kevesebb, mint a személyi költségek kb. 30%-a) (magyarul)

A szociális hozzájárulási adó (2012-től) mértéke 27%, amely a személyi kifizetések után a törvény alapján megfizetendő.

Külföldi utazás, külföldi kongresszusi részvétel (3.1 költségsor) indoklása (magyarul)

A kataszteri felmérések feldolgozása a Habsburg Monarchia és az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaiban ma is folyik, ezért a tapasztalacsere érdekében legalább 1 fő 2 alkalommal való külföldi kiküldetését tervezzük (100 000 Ft/alkalom).

Egyéb költségek (3.3 költségsor) indoklása (magyarul)

A jelentések és egyéb dokumentumok szabatos idegen nyevű fordítási költségére: 50 000 Ft/év, összesen 150 000 Ft.

A digitalizálást az erre szakosodott külső partner (Arcanum Adatbázis Kft.) bevonásával végezzük, mert egy évtizedes tapasztalatunk alapján ez a legköltséghatékonyabb és legeredményesebb. 5 millió forintot tervezünk az összesen legalább 78 000 felvétel (39 000 szelvény kétoldalas digitalizálása) elkészítésére: 50 Ft + áfa/felvétel egységáron.

Befektetett eszközökre tervezett költségek (4. költségsor) indoklása

(tételesen fel kell sorolni a nettó 500 EFt egyedi érték felett – társadalom- és bölcsészettudományok területén nettó 200 EFt – beszerezni tervezett eszközöket, szoftver beszerzéseket stb., azok megközelítő költségével együtt) (magyarul)

1 notebook a projektvezetőnek (jelentős mértékben a munkahelyétől távol kell adatrögzítést, feldolgozást végeznie), valamint 3 jó minőségű munkaállomást kell a részt vevő kollégáknak biztosítani. A MOL gépparkjának átlagéletkora 7 év, a projekt megkezdéséig beszerzési kerete nem lesz, így megfelelő munkaeszköz a vásárlás nélkül nem áll rendelkezésre.

	Költségfajta (Ft-ban)	2013.01.01 – 2013.12.31	2014.01.01 –2014.12.31	2015.01.01 – 2015.12.31	Összes
1.1	Vezető kutató alkalmazása	0	0	0	0
1.2.1	Teljes, vagy részmunkaidejű kutatói alkalmazás	2 691 000	2 691 000	1 345 000	6 727 000
1.2.2	Teljes, vagy részmunkaidejű alkalmazás nem kutatói minőségben	0	0	0	0
1.2	Teljes, vagy részmunkaidejű alkalmazások részösszege (1.2.1+1.2.2)	2 691 000	2 691 000	1 345 000	6 727 000
1.3	Egyéni kutatói megbízás	0	0	0	0
1.4	Egyéb megbízás	0	0	0	0
1.5	Hallgatói alkalmazás	0	0	0	0
1.6	Személyi juttatások részösszege (1.1+1.2+1.3+1.4+1.5)	2 691 000	2 691 000	1 345 000	6 727 000
1.7	Napidíj	0	0	0	0
1.8	Kezelési költség	0	0	0	0
1	Személyi juttatások összesen (1.1+1.2+1.3+1.4+1.5+1.7+1.8)	2 691 000	2 691 000	1 345 000	6 727 000
2	Munkaadókat terhelő járulékok	727 000	727 000	364 000	1 818 000
3.1	Külföldi utazás, külföldi konferencián való részvétel dologi kiadásai	0	100 000	100 000	200 000
3.2	Készletbeszerzés	0	0	0	0
3.3	Egyéb költség	1 650 000	3 000 000	500 000	5 150 000
3.4	Az 1+2+3.1+3.2+3.3 költségsorok összesen	5 068 000	6 518 000	2 309 000	13 895 000
3.5	Általános költségek	1 253 000	1 283 000	441 000	2 977 000
3	Dologi költség összesen (3.1+3.2+3.3+3.5)	2 903 000	4 383 000	1 041 000	8 327 000
4	Befektetett eszközök költsége	1 200 000	0	0	1 200 000
6	A kutatás összes költsége (1+2+3+4)	7 521 000	7 801 000	2 750 000	18 072 000

II. Szakmai bírálatok

1. szakértő

A kutatási program értékelése

Módszertanilag kitűnően megalapozott kutatási projekt. A kérdések a 21. század szintjén világosan megfogalmazottak, a kutatási célokat reálisan tűzték ki. Az előzmények figyelembevételével minden rendelkezésre áll a három év alatt megvalósítandó kivitelezéshez.

A vezető kutató alkalmassága

A projektvezető, kiszabadulva a levéltár-igazgatás nyúge alól, megújult energiákkal vágott bele jelen kutatásba. Már disszertációjával és a Lipszky-kiadással a digitális történeti térkép kutatás elismert kutatója lett. Igazgatósága alatt meghatározó szerepe volt abban, hogy a MOL (és a megyei levéltárak) kataszteri térképeit egy országos NKA-program keretében digitalizálták. Vezető kutatótársával együtt írták a projekt módszertani megalapozását jelentő tanulmányt.

A résztvevők alkalmassága

A projekt másik vezető kutatója, a MOL térképészeti szekciójának vezetője, szintén a téma jeles szakértője. Mikoviny Sámuelről írott disszertációja óta számos térképészettörténeti munkát publikált. Intenzíven közreműködött jelen projekt módszertani megalapozásában. Az alkalmazásba kerülő MA-s, PhD-s hallgatók nevei még nem ismertek, de kiválasztásuk és kiképzésük remélhetőleg már kezdetét vette.

Párhuzamos kutatások

A projektvezető Bolyai Ösztöndíja ez évben zárul, s az annak keretében végzett munkák jól szolgálták a mostani pályázat megalapozását.

A kutatás megvalósíthatóságának értékelése

Veszélyes-e a munka, van-e etikai kockázat?

A kért pénzügyi támogatás realitása

A költségvetés legjelentősebb tétele – a dolgok természetéből adódóan – az egyéb költségek

között a digitalizálás, amelyet bejártatott harmadik partnerrel végeztetnek. Az alkalmazásba kerülő munkatársak munkabére is reálisan kalkulált, s a vezető kutatók, szabály szerint, fizetés nélkül végzik munkájukat. A 3 évre a 20 milliós költségvetés szükséges és reális.

Átfogó értékelés

A pályázat mind módszertanilag, mind tartalmilag, mind költségvetés szempontjából jól megalapozott és kivitelezhető. Mindenképpen támogatásra érdemes. A projekt teljességéhez – mintegy melléktermékként – hozzátartozna egy hiánylista összeállítása: mely települések, mely kataszteri térképei (térképrészletei!) hiányoznak, számba véve az összes lehetséges lelőhelyet.

Sorolja fel a pályázat erősségeit (maximum 5 tétel)

A pályázat fő erényei: módszertani megalapozottság, magas előkészítettségi fok. A vezető kutatók témában, kutatásban való jártassága, tevékenységük dinamizmusa. Mértéktartó, de reális költségvetés.

Sorolja fel a pályázat gyengeségeit (maximum 5 tétel)

Érdemes lenne számolni néhány forráskritikai nehézséggel, részben a térképek, de még inkább a hozzájuk tartozó iratanyag vonatkozásában (mértékegységbeli, felmérésben és ábrázolásban előforduló hibák stb.). A projekt helyesen indít a forrás földadózástól való determináltságával, ezzel a szemponttal, ezzel a nehézséggel számolni kellene az adatok értékelésénél is. (Arról, hogy nincs kidolgozott magyar adótörténet, nem tehetnek, de talán egy következő projektben tehetnek érte valamit, hogy legyen...)

2. SZAKÉRTŐ

A kutatási program értékelése

Internationally very good and has some excellent parts, but it could be improved in some respect. The proposal may have a substantial impact on its field. (9)

A vezető kutató alkalmassága

Had measurable influence on the field, among the very good scientists/research teams internationally. (9)

A résztvevők alkalmassága

Had measurable influence on the field, among the well-known scientists/research teams internationally. (8,5)

Párhuzamos kutatások

A kutatás megvalósíthatóságának értékelése
Veszélyes-e a munka, van-e etikai kockázat?

A kért pénzügyi támogatás realitása

The budget is realistic.

Átfogó értékelés

Internationally very good, has some excellent points. (9)

Sorolja fel a pályázat erősségeit (maximum 5 tétel)

Exploring basic data. Processing the cadastral maps in time series. Presenting the technical development of surveying. Presenting the technical development of map-making. Historical inventory of the cadastral maps of Hungary.

Sorolja fel a pályázat gyengeségeit (maximum 5 tétel)

I found no unrealistic points in the proposal.

3. SZAKÉRTŐ*A kutatási program értékelése*

A kataszteri felmérések történetének feldolgozása és forrásismereti kézikönyvben való megjelentetése, valamint a Magyar Országos Levéltár S 79 Kataszteri iratok állományának feltárása, nyilvántartásba vétele, digitalizálásra való előkészítése, illetve részbeni digitalizálása kiemelten fontos feladat több tudományterület szempontjából is. A megfogalmazott célkitűzések megvalósulása esetén a program eredményei jelentős mértékben hozzájárulnak a magyarországi földmérések, a földadóka-

taszter történetéhez, és segítik az elmélyültebb történeti-agrártörténeti, illetve társadalomtörténeti kutatásokat, s részben a nyelvtudomány (helynévanyag), részben pedig a településföldrajz, településnéprajz és a térképészettörténet szakembereinek is nélkülözhetetlen segítséget nyújtanak. A program, figyelembe véve az alkalmazásra kerülő munkatársakat, valamint a külső megbízott szervezet megbízhatóságát és referenciáit, megvalósítható az adott időke-
reten belül.

A vezető kutató alkalmassága

Reisz T. Csaba, a pályázati projekt vezető kutatója ismert levéltári szakember, a Lipszky-életmű avatott feltárója, a Lipszky Digitalis szerkesztője. Publikációs tevékenysége jelentősnek mondható, köztük igen fontos alapművekkel, s a pályázati témába vágóan pedig a kataszteri térképek digitalizálásáról is publikációt adott közre (társszerzőkkel).

A résztvevők alkalmassága

Török Enikő, a pályázati projekt kutatója szintén ismert levéltári szakember, akinek munkásságához többek között a Mikoviny-életmű részletes feltárása is fűződik, s több tanulmányt adott közre a kataszteri felmérésekről. Publikációs tevékenysége szintén jelentősnek mondható.

Párhuzamos kutatások

Nincs párhuzamos kutatás. Jóllehet a Bolyai Kutatási Ösztöndíjat „A kataszteri felmérések története” c. témára kapta, az OTKA-kutatási tervben megfogalmazott igen jelentős forrásfeltárás, valamint a feltárt térképek digitalizálása alapvetően új kutatást ígér.

A kutatás megvalósíthatóságának értékelése

A befogadó intézmény, a Magyar Országos Levéltár minden tekintetben alkalmas a kutatási program sikeres végrehajtására.

Veszélyes-e a munka, van-e etikai kockázat?

A pályázati anyag áttanulmányozása alapján etikai aggály nem merült fel.

A kért pénzügyi támogatás realitása

A munkaterv megvalósítható, mert a költségvetési tervben végzett hallgatók vagy doktoranduszok foglalkoztatását is tervbe vették, akik a forrásfeltárás és adatrögzítés jelentős részét elvégeznék. A költségvetés összhangban a megfogalmazott pályázati célokkal és munkatervvel, a betervezett megbízási díjak és a kutatói fizetés indokolható. Kissé túlzónak tűnik ugyanakkor a befogadó intézmény rezsiköltsége (10%-ot jóval meghaladó), tekintve, hogy tulajdonképpen levéltári alapfeladatok elvégzésének meggyorsítását és az eredmények mielőbbi hozzáférhetővé tételét célozza a projekt, és a szükséges munkaeszközöket (notebook, számítógépek) is betervezték, a befogadó intézmény, tudatában a hazai kutatásfinanszírozás nehézségeinek, alacsonyabb rezsiköltséget is felszámolhatott volna méltányosságból. A másik tétel, amelyet némileg szintén túlméretezettnek tartok, az az eszközbeszerzés tétele, amely egy notebookra és 3 számítógépre és 3 monitorra 1 200 eFt-ot irányzott elő (300 eFt/db).

Átfogó értékelés

A kutatási projekt és a vállalt munkaterv megvalósítható, és értékes tudományos eredményeket és olyan mennyiségű kataszteri térkép, keletkezett dokumentum digitalizálását teszi hozzáférhetővé, amely több tudományterület szakembereinek nyújt majd lehetőséget kutatásaik mélyrehatóbb kivitelezéséhez, illetve új elemzések elkészítéséhez. Hiányoltam a pályázatból ugyanakkor a MOL-on kívüli térkép-állomány (FÖMI) és a szétszórtan lappangó iratállomány és térképszelvények, birtokívek stb. feltárására és lajstromozására irányuló erőfeszítéseket (pl. körlevél kiküldése a vidéki földhivatalokhoz, levéltárakhoz stb.). Az FTE-értékek kielégítőek, tekintve, hogy kutatói pályázatról van szó, és a vezető kutató, valamint a kutató munkahelye is a Magyar Országos Levéltár, ezért a vállalt feladataik elvégzéséhez és a munka koordinálásához elégséges a 0,2 FTE/év. A pályázatot támogatásra méltónak tartom, melynek megvalósulása több területen is új eredményeket hozhat.

Sorolja fel a pályázat erősségeit (maximum 5 tétel)

(1) Olyan terület feltárására irányul, ahol ismereteink igen hiányosak, a kataszteri felmérések eredményei pedig legbecsesebb forráscsoportjaink közé tartoznak, (2) jelentős forrásfeltáró tevékenység, (3) nagy mennyiségű forrás digitalizálása és részbeni online hozzáférhetővé tétele, (4) módszertani összefoglaló monográfia publikálása a kataszteri felmérésekről.

Sorolja fel a pályázat gyengeségeit (maximum 5 tétel)

(1) Az alkalmazandó viszonylag jelentős segédmunkaerő lehetőséget adott volna a MOL-on kívüli állományok számbavételére és „kataszterének” elkészítésére, (2) a kataszteri térképek sokszor még lappangó irategyütteseinek a feltárására, a FÖMI-nél, a vidéki földhivataloknál, a megyei és fióklevéltáraknál való tudakozódás szintén bekerülhetett volna célkitűzések köré, még akkor is, ha csak az első lépések történtek volna meg egy országos adatbázis kialakítása felé.

Testületi vélemény

A két vezető kutató a téma elismert szakembere, komoly publikációkkal a hátuk mögött. A téma alap kutatás jellege és fontossága szintén egyértelmű. A módszertan és a munka ütemezése végig gondolt. A feltáró munka zömét meg nem nevezett fiatal kutatók, hallgatók végeznék, akiket megnevezhettek volna, hiszen ez a munkafolyamat már a kezdetektől elindulna. A három fiatal kutató kapacitása az egyik vélemény szerint a nem a MOL-ban található térképek feltárását is lehetővé tehetné. A pályázat nemzeti szempontból is meghatározó alap kutatás.

Az egyéb költség rovaton 2,2 MFt csökkenés indokolt a digitalizálási költségek rovására.